سەردەم

گۆڤارێکی تایبەتە بە وەرگێڕان و کەلتووری بیانی

53

کانونی یەکەم

2007

ســـــــالی نۆیەم

خاوەنی ئیمتیاز: شێرکۆ بێکەس

سەرنووسەر: ڕەووف بێگەرد

دەستەی نووسین

ڕێبین هەردی **شوان ئەحمەد**

د. شاهۆ سەعید

دەرهێنان و کاری کۆمپیوتەری

تاڤگە فائق

بەرگ: نەرمین مستەفا

هەڵەچنی چاپ: ساکار ڕەووف

ناونیشان

سلێمانی – شەقامی سالم

دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم

تەلەفۆن/ سەرنووسەر 2136659

دەزگای سەردەم *3129609*

بۆ پەیوەندیکردن لە دەرەوەی وڵاتەوە

Tel - Fax: 0044 7543129839

ناردنی بابەت لە دەرەوەی وڵاتەوە لە ڕێی سندوقی پۆستی

ژمارە (***14665/615*** و ***14665/616***) تاران

لە ڕێگەی (ئیمەیل)ەوە:

govarysardam@yahoo.com

govarisardam@sardamco.com

www.serdamco.info

www.serdam.net

–سەردەم گۆڤارێکە بە سێ مانگ جارێک دەردەچێت، تایبەتە بە وەرگێڕانی کەلتووری بیانی لە بواری فەلسەفە و فیکر و ڕەخنە و لێکۆڵینەوە و داهێنانی ئەدەبی و هونەریدا.

–تکایە ئەو بەرهەمانەی بۆ سەردەمی دەنێرن، ناوی نووسەر و وەرگێڕیان لەسەر بێت، دەقی وتارە ئەسڵییەکەی لەگەڵدا بێت، لەسەر دیوێکی پەڕەکە نووسرابێتەوە یان کۆمپیوتەر کرابێت. پەراوێز و سەرنجەکانیش لە کۆتایی وتارەکەدا هەبن. ئەگەر یەکێك لەو مەرجانە نەهاتنە دی دەستەی نووسەران مافی بڵاونەکردنەوەی هەیە و پێشەکی داوای لێبوردن لە وەرگێڕی بەڕێز دەکات.

–بەرهەمەکان بڵاوبکرێنەوە یان نەکرێنەوە نادرێنەوە بە خاوەنەکەی.

–هەر نووسەرێك لە ئەنتەرنێتەوە بەرهەم وەردەگێڕێت سایتەکە و ڕۆژی بڵاوبوونەوەی بنووسێت.

–هەموو پەیوەندییەك لە ڕێگای سەرنووسەرەوە دەبێت.

دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم بڵاویدەکاتەوە

ناوەرۆك

ئیسلام و مۆدێرنیتە د. عبدالكریم سروش لە ئینگلیزییەوە: د. هادی محەمەد (3)
ئۆگست كۆنت و فەلسەفەی پۆزەتڤیزم هاشم ساڵح لە عەرەبییەوە: شوان ئەحمەد (17)
پێویستی پاراستنی مافەكانی مرۆڤ لە هەمبەر... جۆن سالوین شاپیرۆ لە فارسییەوە: ئاریا ئەحمەدی (30)
ڕۆڵی ماسمیدیای ئازاد جۆن. دەبلیو. جۆنسۆن لە فارسییەوە: كارزان محەمەد (33)

فایلی ژمارە – لیبرالیزم

وشەیەك بۆ لیبراڵیزم گۆڤاری سەردەم (48)
لیبرالیزم لە فەرەنسیەوە: د. ئەلبێرت عیسا (50)
لیبراڵیزم لە سیاسەتەوە بۆ ئاكار د. شاهۆ سەعید (57)
بەرپرسیارێتی كۆمەڵایەتی لەبیری لیبرالیدا هیوا عەزیز سەعید (81)
پارادایمی لیبراڵ بۆ لێكۆڵینەوەی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەكان د. ئەنوەر محەمەد فەرەج (96)
زەمینە مێژوویی و فكریەكانی لیبڕاڵیزم لە سەدەی بیستدا حسین بشیریە لە فارسییەوە: ڕێبین هەردی (132)
دەربارەی لیبرالیزم گفتوگۆیەك لەگەڵ "د. زەواوی بەغورە"دا لە عەرەبییەوە: شوان ئەحمەد (154)
گەڕانەوە بۆ مەسەلەی لیبرالیزم و پەیوەندیی بە دیموكراتیەتەوە د. بورهان غلیون لە عەرەبییەوە: فەرهاد (159)

ئەدەب

هۆنراوە بۆ گەل كیتی جانسن لە ئینگلیزییەوە: شاهۆ قادر خانزادە (163)
تابلۆیەكی هێلكەیی ئێدگار ئالان پۆ لە ئینگلیزییەوە: پشتیوان مبارەك كەریم (172)
سلێمانی و بەرەبەیانی جیهان پێشەكی: سەید عەلی ساڵحی لە فارسییەوە: ڕەزا مەنوچەهری (175)
دڵدارە هەرە ئازیزەكەم نامەی نێوان ئانتوان چیخۆف و ئۆلگا كنیپەر لە فارسییەوە: ڕەووف بێگەرد (183)

دۆریس لیسینگ بە بۆنەی وەرگرتنی خەلاتی نۆبلی ئەدەب 2007

دەست لەسووكایەتیی پێكردنی پیاوان هەڵگرن لە فارسییەوە: محەمەد كەریم (196)
قەیرانی كێشەی مرۆڤ لەم سەردەمەدا دۆریس لیسینگ لە عەرەبییەوە: ڕەووف بێگەرد (204)
بەناو تونێلەكەدا دۆریس لیسینگ لە ئینگلیزییەوە: سەدرەدین عارف (211)
ئافرەتێكی یاخی دیكە پاداشتی نۆبڵ بۆ ئەدەب وەردەگرێت ئەنیسە مەخالدی لە عەرەبییەوە: باوكی ڕەهەند (220)
بڵاوكراوەكانی دەزگای سەردەم ئامادەكردنی: باوكی ڕەهەند (225)
كۆماری ترس سەمیر خەلیل (كەنعان مەكییە) وەرگێڕانی: حەمە ڕەشید (230)

وێستگەكانی سەردەم

وتووێژەكانی پاریس.. محەمەد م. ئەرنائوت لە عەرەبییەوە: هەورامان وریا قانیع (252)
مێژوی ڕیفۆرمی ئایینی لە عەرەبییەوە: شوان ئەحمەد (256)
دانتی شاعیری جیهانێكی سیكولار لە ئینگلیزییەوە: عەزیز ڕەئووف (260)
بتهۆڤن لەنێوان نەمری و ئێش‌وئازاردا هاشم ساڵح لە عەرەبییەوە: هەورامان وریا قانع (262)

نرخی (1200) دینارە

پارادایمی لیبراڵ

بۆ لێکۆڵینەوەی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان

د. ئەنوەر محەمەد فەرەج

مشتومڕی نێوان پارادیمەکان
Interparadigm debate

قۆناغی پاش کۆتایی هاتنی جەنگی جیهانی دووەم بۆ بواری لێکۆڵینەوەی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان بریتی بوو لەقۆناغی باڵادەست بوونی تێزەکانی پارادایمی ریالیزم بەسەر ئەو بوارە مەعریفییەدا. دیارە هۆکاری هاتنە کایەی ئەم حاڵەتەش لەپێش هەموو شتێکەوە بریتی بوو لە زاڵبوونی زمانی هێزی سەربازی و گەڕان بەدوای بەرژەوەندی نیشتمانی دەوڵەت و بەواقع بوونی ململانێی نێودەوڵەتی. لەم دۆخەدا بابەتەکانی تایبەت بەئاسایش و مانەوەی دەوڵەت ریزی پێشەوەی لیستی بەرژەوەندییەکانی دەوڵەتیان داگیرکردبوو هەروەها چەمکەکانی پێکەوە ژیانی ئاشتیانەو ئەگەری پێکەوە گونجاندنی بەرژەوەندی نیشتمانی دەوڵەتان و هاوکاری ئابوری و سیاسی نێوان دەوڵەتان پاشەکشەیان کردبوو.

ئەم بارودۆخە بەردەوامبوو تاوەکو هەفتاکانی سەدەی بیستەم و سەرهەڵدانی ئەو کێشانەی کە لەئەنجامی بەکارهێنانی پەترۆڵ وەك چەکێك لەلایەن وولاتە عەرەبییەکانەوە لەپاش (جەنگی1973)و دەستەوسان بوونی سیاسی و سەربازییەکان لەبەرامبەر بەرزبوونەوەی نرخی پەترۆڵ بەشێوەیەکی چاوەڕوان نەکراو، لێرەوە ئەم کێشەیە پرسیارێکی گەورەی وروژاند سەبارەت بە ڕۆڵی فاکتەری ئابوری و پرۆسەو میکانیزمەکانی کارکردنی سیستمی ئابوری نێودەوڵەتی و پەیوەندی نێوان بوارەکانی سیاسەت و ئابوریو بابەتە ئەمنی و سەربازییەکان.

ئەم ڕووداوە هاوکات بوو لەگەڵ کۆمەڵێك گۆڕانکاری گەورەی جیهانی لەبواری

پەیوەندییە ئابوریە نێودەوڵەتییەکاندا، بەتایبەت زیادبوونی ڕێژەی ئاڵوگۆڕە ئابورییەکان و دارمانی سیستمی (بریتۆن- ودن) و خاوبوونەوەی گرژییەکانی قۆناغی سەرەتای جەنگی ساردو کرانەوەی پەیوەندییەکانی نێوان ئەمریکاو چین ..هتد. هەموو ئەمانەش پێکەوە بواریان کردەوە لەبەردەم هاتنەکایەی گفتوگۆو دیالۆگ لەنێوان چەند تیۆرو قوتابخانەیەکی تایبەت بەم بوارە.

لەڕووی مێژووییەوە سێ (قوتابخانەی فیکری *School of thought*) لەکێبڕکێدابوون لەسەر بالادەستی بواری ئابوری سیاسی نێودەوڵەتیدا، ئەوانیش: (لیبراڵیزم، مێرکانتالیزم و ڕادیکالیزم)[1] بوون. کە هەریەکەیان پێناسەو لێکدانەوەی تایبەت بەخۆی پێشکەش کردووە سەبارەت بە پەیوەندییە ئابوریە نێودەوڵەتیەکان.

لیبراڵیستەکان بەشێوەیەک لەبوارەکانی سیاسەت و ئابوری ئەڕوانن کە بەشێوەیەکی ڕێژەیی دوو بواری جیاوازو تارادەیەک بە سەربەخۆیی لەیەکتر کار ئەکەن. ڕادیکالیستەکان (مارکسیستەکان) ڕایان وابوو کە بواری ئابوری دیاریکەری بواری سیاسی و بونیادو پەیوەندییە سیاسیەکانە لە ئاستەکانی ناوخۆو نێودەوڵەتیدا. هەرچی مێرکانتالیستەکانە لەو پێگەیەوە هەنگاویان هەڵئەهێنا کە رای وایە بواری ئابوری و پەیوەندییە ئابورییەکان پاشکۆی بەرژەوەندییەکانی دەوڵەتن هەر لەبەرژەوەندیی خۆشگوزەرانی ناوخۆییەوە بیگرە تا بەرژەوەندییەکانی تایبەت بە ئاسایشی نێودەوڵەتی[2].

ئەم جیاوازیانە بەهاوشانی لەگەڵ کێشەو مشتومڕەکانی نێوان ریالیست و لیبراڵیستەکان لەبواری پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا بارودۆخێکی نوێی هێنایە کایەوە کە لەڕوانگەی لێکۆڵینەوەکانی کۆمەڵناسی مەعریفەو فەلسەفەی زانستەوە بەتایبەت لێکۆڵینەوەکانی "تۆماس کۆن" سەبارەت بەڕۆڵی "پارادایم" لە پەرەسەندنی زانستەکاندا، بیروبۆچونێک گەشەی کرد کە چیتر ناتوانرێت بواری پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان لەلایەن یەک تیۆر یان یەک قوتابخانەی فیکری یان تەنها یەک پارادایمەوە قۆرخ بکرێت و لەبری ئەوە مشتومڕو دیبەیتی نێوان پارادایمە جیاوازەکان هاتە کایەوە "*Inter paradigm debate*"[3].

گفتوگۆی نێوان قوتابخانە جیاوازەکان شێوازی جۆراوجۆری بەخۆیەوە بینیووە، لەبواری تیۆرەکانی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا ناوی لێنرا گفتوگۆی نێوان پارادایمە جیاوازەکان "*Inter paradigm debate*" کە بریتی بوون لە پارادایمەکانی(ریالیزم و لیبراڵیزم و ڕادیکالیزم)، بەلام لەسەر ئاستی ئابوری و سیاسی گفتوگۆو مشتومڕەکە لەنێوان "لیبراڵیزم و مێرکانتالیزم و مارکسیزم"دا خۆی نواند، ئەمە لەکاتێکدا هەمان مشتومڕ لەڕووی ئایدیۆلۆژییەوە لەنێوان ئایدیۆلۆژیاکانی "محافزکاری- کۆنزەڤاتیڤیزم، لیبراڵیزم و ڕادیکالیزم"دا هاتەکایەوە، هەرچی بواری مەنهەجیەت و میتۆدۆلۆژیا بوو ئەوا گفتوگۆکە لەنێوان "تەقلید گەرایی و ڕەفتارگەرایی و

دیالێکتیکگەرایی"دابوو. لەڕووی خاڵی جەخت کردنـــەوەی لێکۆڵینەوەکانیانـــەوە جیاوازییەکــە لەشتێکی تردا بەرجەستە ئەبوو ئەویش بریتی بـــوو لەجەختکردنـــەوەی ریالیـــستەکان لەســـەر ســـــــەنتەریزمی دەوڵـــــــــەت *State-centric*، لیبراڵیـــستەکان لەســـەر فرەســـەنتەری *Multi-centric*، ڕادیکالیـــستەکان لەســـەر جیهـــان بەگشتی *Global-centric*.[4]

تەواوی ئەم قۆناغەش لەبواری لێکۆڵینەوەی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا بە قۆناغی (پاش ڕەفتارگەرایی– *post behaviorism*) ناوزەد کرا، کە لەلایەك کاردانەوەیەکی بەهێزبوو لەبەرامبەر تێزەکانی ڕەفتارگەران و ئاراستەکردنی ڕەخنەی توند بەو قوتابخانەیە، لەلایەکی تریشەوە گۆڕانی ئاراستەی لێکۆڵینەوەکان بوو بەرەو چەندین بابەت و کێشەی تر لەبواری پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان بەڵام لەسەر بنەماو گریمانەی نوێ.[5]

ئـــەم گۆڕانـــە لـــەبواری لێکۆڵینەوەکانـــدا ڕەنگدانەوەی ئەو ئاڵۆزبوون و لێکئالأنە بوو کە بواری پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان و سروشتی کارلێککردنـــە نێودەوڵەتییـــەکان بەخۆیـــەوە دەبینی لەسەر ئاستی جیهان کە دەتوانرێت بەدیاردەی **"پشت بەستنی هەمەلایەنە بەیەکتر الاعتماد المتبادل** *Independence***"** گوزارشتی لێبکرێت. ئەم دیاردە نوێیە پاڵنەرێك بوو بۆ چەندین کەس لەبیرمەندان و لێکۆڵەرەوەکان کە بگەنـــە ئـــەو ڕایـــەی کـــە چـــەمك و گریمانـــە تەقلیدییەکان لەبواری پەیوەندی نێودەوڵەتیدا ناتوانن ئەم کارلێکردنە نوێیانە لەخۆیان بگرن و لێکدانـــەوەی پێویـــستیان بـــۆ بکـــەن. بۆنمونـــە "هانریـــدەر *Hanrieder* " ئامـــاژە ئـــەکات بـــۆ چـەندین جـۆرو ئاسـتی جیـاواز لـەکارلێکردنی نێودەوڵەتی، لەوانە **کارلێکردنە ئاسۆییەکان** کە لەئـــــەنجامی ڕێکەوتننامـــــە دووقـــــۆڵی و فرەلایەنەکانی نێوان دەوڵەتاندا دروست ئەبێت. **کارلێکردنـــــە ســـــەروو نەتەوەییـــــەکان** (فوق القومیة) کە لەنێوان کۆمەڵگەو دەوڵەتە جیاوازەکانـــدا ڕوو ئـــەدەن بـــەهۆی مامەڵـــە جیاوازەکانی نێوان سنوورەکانەوە ڕوو ئەدات بەهۆی ڕێکخراوو گروپ و کۆمپانیا فرەڕەگەزو بانکەکانـــەوە ڕوو ئـــەدەن. کـــارلێکردن و پرۆســـەکانی تـــەواوکاری و یـــەکگرتنی نێـــوان دەوڵـــەتانی لەشـــێوەی ڕێکخـــراوو دامودەزگـــا هەرێمییەکانـــدا دەبنـــە هـــۆی لاوازکردنـــی سەروەری دەوڵەت و بەرتەسك کردنەوەی ڕۆڵ و ئەرك و بوارە تایبەتەکانی دەوڵەت.[6] هەموو ئـەم پێـشهات و گۆڕانکـاری و دیـاردە نوێیانـە دۆخێکـــی تایبـــەتی لـــەبواری پەیوەندییـــە نێودەوڵەتییەکانـدا دروسـت کـرد کـە ئایـا ئـەم بوارە لەحاڵەتی بەردەوام بووندایە لەسەر هەمان ڕیتمـی پێـشووی یـان حاڵـەتێکی گۆڕانکـاری و گواســـتنەوە بەخۆیـــەوە ئـــەبینێت لەتـــەواوی چـــەمك و گریمانـــەو میتـــۆدو ئەجێنداکانـــدا. هەرچـۆنێك بێـت ئـەوەی کـە جێگـەی گومـان نییـــە ئەوەیـــە کـــە ئـــەم گۆڕانکارییانـــە ئـەو ڕاسـتییەیان دووپـات کـردەوە کـە چـیتر بـــواری پەیوەندییـــە نێودەوڵەتییـــەکان بەتاکـــە یـەك تیـۆرو پـارادایم کـۆنترۆڵ ناکرێـت کـە بریتـی بـوو لـەتیۆری ریـالیزم بـەڵکو لەگـەڵ ئـەو تیـــۆرەدا لانـــی کـــەم تیـــۆرێکی نـــوێ یـــان پـارادایمێکی نـوێ هاتۆتـە کایـەوە کـە بریتییـە

لەپارادایمی لیبراڵیزم بۆ پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان.

لیبراڵیزم وەك پارادیمێك بۆ پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان.

ئەگەر پارادایمی ریالیزم لەسەر ئەو گریمانە بنیاد نرابێت کە دەوڵەت بەتاکە بکەر (ئەکتەر)ی نێودەوڵەتی و هێزی سەربازیش بەئامرازی سەرەکی جێبەجێکردنی سیاسەتەکان و ئاسایش بەئامانجی هەرەبالاّی پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان دابنێت، ئەوا پارادایمی لیبراڵیزم ئەم گریمانانە پێچەوانە ئەکاتەوەو بەشێوەیەك کەبکەرە نێودەوڵەتیەکان سنوری دەوڵەت تێئەپەڕێنن و فرەیی ئامرازی ئابوری و دەزگا ئابووریە نێودەوڵەتییەکانیش ئەبن بەئامرازی سەرەکی و ئابوری ئەبێت بەئامانج و خۆشگوزەرانی جێگەی ئاسایش ئەگرێتەوە.[7]

سەرەتای کاریگەریی و بەهێزی گریمانەکانی پارادایمی لیبراڵیزم لەو کتێبە گرنگ و پڕبایەخەوە دەستی پێکرد کە لەلایەن هەردوو زانای بواری تیۆری پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان (ڕۆبەرت کیۆهین)و (جۆزیف نای)ەوە سەرپەرشتی و ئامادەکرابوو بەناوی "*Transnational and world politics*" کە ئەم کتێبە کۆمەڵێك ووتاری تیۆری گرنگی ژمارەیەك لەدەستە بژێری نوێی بواری پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان لەخۆی گرتبوو کە بەشێوەیەکی بوێرانە ڕەخنەیان لەنەریت و ئەدەبیات و بنەما فەلسەفییەکانی قوتابخانەی لیبراڵیزم گرتبوو، پاشانیش ئەم دەستەبژێرە نوێیە بوون بەخاوەن پێگەو کاریگەری تایبەت لەبەشەکانی زانستە سیاسییەکانی زانکۆکانی وولاّتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاداو وەك چەندین ناوی نوێ دەرکەوتن لەبواری لێکۆڵینەوەو شیکاری سیاسی نێودەوڵەتیدا.[8]

لێرەوە بەشداری و بەرهەمی لیبرالیستەکان لەبواری پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا فراوانی بەخۆیەوە بینی و ئەو هەولاّنە لەلایەن پسپۆڕانەوە بەچەندین شێواز پۆلێنکراون، وەك دابەشکردنی ئەو بەرهەمە تیۆرییانەو خاوەنەکانیان بۆسێ ئاراستەی (لیبراڵیزمی نێونەتەوەیی، ئایدیالیزم و لیبراڵیزمی دامودەزگایی مؤسسي).[9]

هەندێکی تر دابەشی ئەکەن بۆ: لیبراڵیزمی بازرگانی کە پەیوەندی دروست ئەکات لەنێوان بازرگانی ئازادو هێنانەکایەی ئاشتیدا، لیبراڵیزمی کۆماری کە پەیوەندی دروست ئەکات لەنێوان دیموکراسیو ئاشتیدا، هەروەها لیبراڵزمی کۆمەلاّیەتی کە پەیوەندی دروست ئەکات لەنێوان چالاکی سەروونەتەوەیی و پرۆسەی تەواوکاری نێودەوڵەتیدا.[10]

هەندێکی تر دابەشی ئەکەن بۆ لیبراڵیزمی ئاشتیانە لای "شۆمبیتەر" لیبراڵیزمی ئیمپریالیانە لای "ماکیاڤیللی" ولیبراڵیزمی نێونەتەوەیی لای "کانت".[11]

پوختەی ئەم گریمانانەی پارادایمی لیبراڵیزم لەوەدا کۆئەبێتەوە کە خاوەن دیدێکی نوێیە بۆ پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانو زیاتر ئەگونجێت لەگەڵ پێشهاتە هاوچەرخەکانی بواری نێودەوڵەتیداو تێگەیشتنو

لێکدانەوەیەکی باشتر پێشکەش دەکات سەبارەت بەتەکنەلۆژیای نوێو پێشکەوتنی هۆکارەکانی کۆمۆنیکەیشن و گەشەکردنی فراوان و هەمەلایەنی ئابوری نێودەوڵەتی، کە بەگوێرەی ئەم پارادایمە نوێیە تەواوی ئەو پێشهاتانە دیاردەیەکیان خولقاندووە کە پێی ئەووترێت دیاردەی "پشت بەستنی هەمەلایەنە بەیەکتر لەنێوان دەوڵەتاندا– الأعتماد المتبادل بین الدول *Interdependence*" بەچەشنێك کە هیچ دەوڵەتێك ناتوانێت خۆی گۆشەگیر بکات و لەکارلێکردنە نێودەوڵەتییەکان دوور بکەوێتەوە. [12]

لیبراڵیستەکان رایان وایە کە پەیوەندییەکانی نێوان (دەوڵەت – کۆمەڵگا) کاریگەریی بەهێزی هەیە لەسەر هەڵوێست و رەفتاری دەوڵەت لەسیاسەتە جیهانییەکاندا، واتە بیروباوەڕە کۆمەڵایەتییەکان و بەرژەوەندییەکان و دامودەزگاکانی ناوخۆ کاریگەریان هەیە لەسەر رەفتاری دەوڵەت لەڕێگەی دیاریکردنی ئەجێنداو مەبەست و ئامانجە خوازراوەکانی دەوڵەتەوە، کە ئەمەش خۆی لەخۆیدا خاڵێکی پڕبایەخە لەحساباتی ستراتیژی حکومەتدا. [13] لەهەمان کاتدا لیبراڵیستەکان جەخت ئەکەنەوە لەسەر سودو کەڵکی ئازادی بازاڕو بازرگانی و گرنگترین بەشداری بیروباوەڕی لیبراڵەکان لەم بوارەدا بریتییە لەو بیرۆکەیەی کە پێی وایە تەواوی بەشداربوان لەسیستمی ئازادی بازرگانیدا سودمەند ئەبن، واتە لەبازرگانیدا هەموان براوەن و کەس زەرەرمەند نابێت.!! [14]

تەوەری یەکەم
جیهانبینی پارادایمی لیبراڵ

یەکەم: لیبراڵیزم: چەمك و پەرەسەندن:

ووشەی لیبرالیزم بنەڕەتێکی لاتینی هەیەو مانای "مرۆڤی ئازاد" یان "ئازادی تاکە کەس" ئەگەیەنێت. لەڕووی سەرهەڵدان و مێژووی پەرەسەندنەوە بەتوندی بەستراوە بەسەردەمی رۆشنگەرییەوە. سۆسیۆلۆژیستی فەرەنسی"ئەمیل بۆلا" ئەڵێت: ئەم ئایدیۆلۆژیا نوێیەی کە رۆشنگەری پیشانی جیهانی دا کە دژایەتی مەسیحیەت ئەکات لەڕێگەی دەرچوون لێی، ناوێکی رەمزیو پڕمانای هەیە، کە ئاخنراوە بەدەلالەتی واقعی سەردەمی رابردوو، ئەویش ناوی لیبراڵیزمە". [15]

بیرمەندانی رۆشنگەری هاوڕێکی گەورەیان هەڵگرت کاتێك رایانگەیاند کە: مرۆڤی تاك خۆی لەخۆیدا بەهایەکی پڕبایەخەو پێویستە رێزی لێبگرێت بەدەر لەوەی کە هەڵگری کام ئایین یان ئاینزا یان بیروباوەڕی سیاسییە. هەروەها سەردەمی رۆشنگەری کاریگەرییەکی زۆری هەیەو لەپێکەوە گرێدانی بیرۆکەی"پێشکەوتن" بەمانا کەلتوری و ئەخلاقییەکەی لەگەڵ رێگەکانی کۆنترۆڵکردنی سروشت لەلایەن مرۆڤ و فەراهەمکردنی بۆخزمەت و بەرژەوەندی مرۆڤ. [16]

لیبراڵیزم بیروباوەڕێکە کە هەوڵ و گرنگی پێدانی سەرەکی خۆی لەئازادی تاکدا کۆئەکاتەوە، ئازادی بەسەرەتاو کۆتایی، پاڵنەرو ئامانج، بنەڕەت و دەرئەنجام دائەنێت

لەژیانی مرۆڤدا. بەلای لیبرالیستەکانەوە دەوڵەت لە پێناو پاراستنی تاکدا دروستبووە جا ئەم پاراستنە لەدەستدرێژییەکانی تاکەکان بێت یان لە دوژمنکاری دەوڵەتی تر، بۆ بەدیهێنانی ئەو مەبەستەش پێویستە حکومەت هەمیشە خزمەتگوزاربێت و دامەزراوە دیموکراسیەکانیش ئامرازی گەرەنتی و جێبەجێکردنی ئەو ئامانج و مەبەستانەن.[17]

بە ڕای (د.عبدالله العروی) لەدرێژەی پەرەسەندنی مێژووییدا لیبرالیزم بەچوار قۆناغی گرنگدا تێپەڕ بووە، کە بریتین لە:[18]

أ- **قۆناغی دروستبوون**: کە لەو قۆناغەدا بریتی بوو لەیەکێك لەڕووداوەکانی فەلسەفەی خۆرئاوایی کە جەختی لەچەمکی تاك و خودی مرۆڤ ئەکردەوە.

ب- **قۆناغی کامڵ بوون**: ئەو قۆناغەیە کە سەرەتای سەرهەڵدانی زانستەکانی ئابوری و سیاسەتی بەخۆیەوە بینی، کە لەو قۆناغەدا جەختی ئەکردەوە لەچەمکی تاکەکەسی عاقڵ کە خاوەنی ژیان و جەستەو بیروهۆش و کاری خۆیەتی.

ج- **قۆناغی سەربەخۆیی**: قۆناغی پاش شۆڕشی فەرەنسایەو لێرەدا لیبرالیزم بیروباوەڕەکانی ئاراستەی دیموکراسی لەخۆی دورخستەوە.

د- **قۆناغی کشانەوە**: لەم قۆناغەدا لیبرالیزم تووشی مەترسی زۆر دەبێتەوەو جێبەجێکردنی لەسەر ئەرزی واقع گەلێك قورس ئەبێت ئەگەر ئەستەمیش نەبێت، چونکە بۆ بەدیهێنانی پێویستمان بە چەند پێشەکییەك هەیە کە لە زۆرکات و شوێندا لای مرۆڤ ئامادەییان نییە.

لەسەر ئەو بنەمایەی پێشوو ئەتوانرێت بگوترێت کە "لیبرالیزم" خاوەن دوو مانای لێك ئالاۆو بەیەکداچووە، **یەکەمیان فەلسەفەیە** کە لەسەردەمی ڕۆشنگەرییەوە پەرەی سەندووەو **دووەمیان ئابوورییەو** پەیوەستە بەئابووری بازاڕەوە.[19]

بەڕای پسپۆڕان بەشێوەیەکی گشتی لیبرالیزم بەدوو قۆناغی سەرەکیدا تێپەڕ بووە، کە بریتین لەقۆناغی لیبرالیزمی کلاسیکی و قۆناغی لیبرالیزمی نوێ. ئەمەش پاش ئەوەی کە لیبرالیزمی کلاسیکی شکستی هێنا لەبەڕێوەبردنی ئابوری سەرمایەداریدا، لەژێر کاریگەری قەیرانی ئابووری و لەڕوانگەی هەستکردن بەکێشەی گۆڕانکارییەوە. لیبرالیزمی نوێ شێوازی دووبارە بنیادنانەوەی لیبرالیزمی کلاسیکی لەئەستۆی گرت، لەڕێگەی سوربوون لەسەر ئەوەی کە پێویستە مافەکانی تاك لەگەڵ خۆشگوزەرانی کۆمەڵایەتیدا بگونجێنرێت.[20] هەر بۆیە پارێزگاری کردن لەیەکسانی لە فرسەتدا بەڵگەو بیانووی لیبرالیستە نوێیەکانە بۆ پارێزگاریکردن لەخۆشگوزەرانی، جا ئەگەر گروپی کۆمەڵایەتی هەبێت تووشی بێبەشبوون (حرمان) بووبێت بەهۆی بارودۆخی کۆمەڵایەتییەوە ئەوا پێویستە لەسەر حکومەت کە ئەو حاڵەتی بێبەشبوونە چارەسەر بکات، لێرەدا زیادبوونی بەرپرسیاریەتییەکانی حکومەت مانای کەمکردنەوەی مافەکانی تاك ناگەیەنێت بەڵکو ئەو مافانە فراوان ئەکات.[21]

دووەم: جیهانبینی لیبرالیزم بۆ مرۆڤ:

لیبرالیــزم خــاوەنی کۆمــەڵێك گریمانەیــە سەبارەت بەسروشتی مرۆیی (الطبیعة البشریة) کە بریتییە لە: [22]

أ- مـرۆڤ باشـترین دادوەرە بـۆ ناسـینی بەرژەوەندییـەکانی خـۆی، بۆیـە پێویـستە بـەئازادی بهێڵرێتـــەوە بـــۆ شـــوێنکەوتنی بەرژەوەندییـەکانی خـۆی بـەبێ دەسـتێوەردانی دەوڵەت.

ب- مـرۆڤ لەبنەڕەتـدا عەقڵانییـە، ئەمـەش خاڵی جیاکەرەوەی نێوان مرۆڤ و ئاژەڵە.

ج- مـرۆڤ بەشـێوەیەکی یاسـایی مـەیلی بـــەلای چـــێژوەرگرتندایە، بۆیـــە هـــەموو چالاکییەکی ئامانجداری پێویستە بە ئاڕاستەی بەرژەوەندی تایبەتدا لێکدانەوەی بۆ بکرێت کە بریتییە لە هەوڵدان بۆچێژوەرگرتن.

لێرەوە ئازادی لـەفیکری لیبراڵدا پەیوەسـتە بەعەقڵــەوە، لیبراڵیــستەکانیش لەعەقڵانیــەتی ڕۆشـــنگەرییەوە بـــاوەڕێکی بـــەتینیان بـــە پێــــشکەوتن بــــەمیرات بۆماوەتــــەوەو هـــەڵگری دیـــدێکی گەشـــبینن بەرامبـــەر بــــە سروشـــت و مرۆڤایــــەتی، هەرچــــەندە ئـەبێت ئـەوە بگوترێـت کـە ئـەوان ڕایـان وانییـــە مـــرۆڤ کامـــڵ و میـــسالییە، ئەمـــەش بـــــەهۆی تێگەیـــــشتنیان لەکاریگـــــەری بەرژەوەندیـە تایبەتییـەکان بـەڵام بـەڕای ئـەوان هاوسـەنگییەکی سروشـتی دروسـت ئـەبێت لــەژیانی ئـابوری و لــەنێوان گروپەکانـدا، کـە ئەمـەش ئەبێتـە هـۆی ئاشتی و پێکـەوە گونجـان لەنێوان گەلاندا. [23]

لەئاسـتی نێودەوڵەتیـشدا لیبراڵیـستەکان باوەڕیـان بـەمرۆڤی گـەردوونی هەیـە، باوەڕیـان وایە کە مرۆڤدۆستی لەتوانایدا هەیە کە تـەواوی ئەو کۆت و بەندانە تێکبشکێنێت کە مرۆڤەکان خۆیـان دروسـتیان کـردوون لەبـەر هەنـدێك هۆکـاری خۆپەرسـتانە کـە بوونەتـە ئاسـتەنگ لەنێوان مرۆڤایەتیدا. بـەڵام لەگـەڵ فراوانبوونی ئاسۆکانی بیرکردنەوەو زیادبوونی پەیوەنـدی و بڵاوبوونـــــەوەی زانیـــــاری و مەعریفـــــەدا، مــرۆڤ ئەگاتــە ئــەو بــاوەڕەی کــە پێویــستە ئەو ئاستەنگانە وەلابنرێن چونکە دروستکراون نەك سروشتی. [24]

لەو ڕوانگەیەوە لیبراڵیستەکان ڕایان وایە کە دیاردەی پشتبەستن بەیەکتر (الاعتماد المتبادل) لـــەنێوان وولاتانـــداو لەئاســـتی جیهانـــدا دیاردەیـــەکی هاوتـــەریب و گونجـــاوە لەگـــەڵ سروشـتی مرۆڤدا کـە لەبنەڕەتـدا مـەیلی بـەلای هاوکـاری و پێکـەوە ژیانـدا هەیـە، هەرچـەندە میراتـــی جەنگـــەکانیش دۆخـــی جیهانیـــان شێواندبێت. لـەم باوەڕەشیاندا ئەگەڕێنـەوە بـۆ بیرۆکەی (دەیڤید هیوم) کە ڕای وایە باوەڕبوون بەسیستم و ئاسایش لەناخ و سروشتی مرۆڤەوە سەرچاوە ئەگرن. [25]

سێیەم: جیهانبینی لیبرالیزم بۆ سیاسەت:

ســـەرەتا جیاوازییـــەکی ڕوون هەیـــە لـــەنێوان جیهـــانبینی لیـــبراڵ کـــە جـــەخت لەســـەر تاکەکـــەس ئەکاتـــەوە لەلایـــەك وە جیهانبینی کۆمەڵخوازی (الجماعیة) کە جەخت لەسـەر کۆمـەڵ ئەکاتـەوە، ئـەم جیاوازییـەش لەتـەواوی بوارەکـانی زانـستە سیاسـییەکان و

زانستە کۆمەڵایەتییەکاندا ڕەنگ ئەداتەوە، بەڕادەیەك کاریگەری هەیە لەسەر ئەکتەرەکان و شێوازەکانی نوێنەرایەتی کردنو پێوەرەکانی ڕێکخستنی کاری دەمودەزگاکانو چۆنیەتی دابەشکردنی داهاتەکان.[26]

شایانی ئاماژەیە کە لەگەڵ ئەو جیاوازییەشدا بەڵام تێبینی ئەمە ئەکرێت کە پارادایمی لیبراڵ دیدێکی یەکگرتووی هاودەنگ بۆ پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان ناخاتەڕوو، بەڵکو کەمترین شت لەبارەی ئەم پارادایمەوە بگوترێت ئەوەیە کە فرە دیدوبۆچوونە (پلۆڕاڵە)و هەندێك لەپسپۆڕان ئەم پارادایمە بە (پلۆراڵیزم) ناودەبەن بەجۆرێك لەهەندێ مەسەلەدا جیاوازیو بگرە دژایەتیش هەیە لەنێوان ئەوانەی کە سەر بە پارادایمی لیبراڵن ئەمەش ئەگەڕێتەوە بۆ جیاوازی ئەو ڕەگو ڕیشانەی کە ژیان ئەبەخشن بەئاراستەکانی پارادایمی لیبراڵ، بۆنمونە جیاوازی نێوان مافی چارەنووسو پشتگیری کردن لە دادپەروەری لەلایەك و پێویست بوونی پارێزگاریکردن لەئارامیو سەقامگیری سیاسی، هەروەها جیاوازی لەنێوان ڕێزگرتن لەبنەمای سەروەری نیشتمانیو مافی دەستێوەردانی مرۆیی، کە ئەم جیاوازییانە هەڵوێستی جیاواز هەڵئەگرێتو هەمووشیان لەچوارچێوەی پارادایمی لیبراڵدا جێگەی ئەبێتەوە بەڵام لەسەر بنەمای پێوەری بەهای جیاواز.[27]

بەپشت بەستن بەئەدەبیاتی پارادایمی لیبراڵ لەبواری پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانداو بەگەڕانەوە بۆ سەرەتاکانی فیکری لیبراڵی ئەتوانین چەند خاڵێکی هاوبەش سەبارەت بەدیدێکی هاوبەشی لیبراڵ دیاری بکەین بەم شێوەیەی خوارەوە:[28]

أ- سروشتی مرۆڤ لە ناوەڕۆکدا سروشتێکی خێرخوازە، هەر لەبەر ئەو هۆیەشە کە مرۆڤەکان ئەتوانن ئاڵوگۆڕی بەرژەوەندی بکەن لەنێوان یەکتردا.

ب- یەکێك لەبیروباوەڕە بنەڕەتییەکان ڕۆشنگەری لەسەر ئەوە بنیادنراوە کە گرنگیدانی مرۆڤ بەخۆشگوزەرانی خەڵکی تر لەگەڵ خۆشگوزەرانی خۆیدا ئەو بنەمایەیە کە پێشکەوتنی شارستانی دروست ئەکات.

ج- ڕەفتاری خراپ و شەڕەنگێزی لای مرۆڤ لەناخ و سروشتی مرۆڤەوە سەرچاوە ناگرێت، بەڵکو بەهۆی خراپی دامەزراوەکانو ڕێکخستنە ستوونییە هیرارکیەکانی کۆمەڵگاوە سەرچاوە ئەگرێت کە پاڵنەرێك دروست ئەکەن بۆ مرۆڤ کە بە خۆپەرستی ڕەفتار بکات.

د- جەنگ شتێکی حەتمیو ناچاری نییە، بەپێچەوانەوە ئەتوانرێت کە ڕێژەکانی ڕوودانی جەنگ کەم بکرێتەوە لەڕێگەی ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو هۆکارو ئەگەرانەی کە جەنگ بەرپا ئەکەن.

ه- جەنگ و نایەکسانی لەنێوان مرۆڤەکاندا کێشەی نێودەوڵەتینو چارەسەرکردنیان پێویستیان بەهەوڵو کۆششی دەستەجەمعی هەیەو بەتەنها یەك لایەن چارەسەر ناکرێت.

و- پێویستە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی لەشێوەی دامودەزگای بەردەوامو بەهێزدا خۆی ڕێکبخات بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی حاڵەتی فەوزاو پشێوی نێودەوڵەتی.

ز- ئەم ئامانجانەی پارادایمی لیبراڵ شتێکی خەیاڵی نین، بەپێچەوانەوە مێژووی مرۆڤایەتی ئەو ڕاستییەی سەلماندووە کە هاوکاریو گۆڕانکاری نێودەوڵەتی نەک هەر ئەتوانرێت ئەنجام بدرێت بەڵکو زیاتر لەوەش ئەم ئامانجانە لەلایەن خەڵکەوە ویستراونو پشتگیری ئەکرێن.

لەلایەکی ترەوەو بەپشت بەستن بەو بنەمایانەی پێشوو پارادایمی لیبراڵ چەند دیدێکی هاوبەشی سەبارەت بەبارودۆخی نێودەوڵەتی پێشکەش دەکات کە گرنگترینیان ئەمانەن: [29]

أ- باشترین ڕێگە بۆ زامنکردنی ئاشتی جیهان بریتیە لە تەشەنەکردنی دامودەزگای دیموکراسی لەسەر ئاستی هەموو جیهان.

ب- "پێکەوە گونجانی بەرژەوەندییەکان" شتێکی ئاساییە لەنێوان دەوڵەتاندا ئەگەر هەموو لایەنەکان بەشێوەیەکی عەقلانی حسابی بەرژەوەندیو زیانەکانی خۆیان بکەنو لەسەر ئەو بنەمایە هەڵوێستو ڕەفتارەکانیان دابڕێژن.

ج- ئەگەر کێشە نێودەوڵەتییەکان ڕوویاندا ئەوا باشترین ڕێگە بریتیە لە پەنابردن بۆ دادگاو ڕێوشوێنی یاسایی کە لەسەر هەموان جێبەجێ ئەکرێت و لەو بوارەشدا سیستمی ئاسایشی بەکۆمەڵ *Collective Security* جێگەی هەوڵی تایبەتی خودی دەوڵەت ئەگرێتەوە.

لەبواری لێکۆڵینەوەی تیۆرییانەی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا پارادایمی لیبراڵ ئەتوانێت لێکدانەوەی پێویست پێشکەش بکات سەبارەت بەسێ دیاردەی هاوچەرخ کە پارادایمی ڕیالیزم لێکدانەوەی گونجاوی نیە بۆیان کە بریتین لە: [30]

أ- پارادایمی لیبراڵ لێکدانەوەی تیۆری پێویست ئەخاتە ڕوو سەبارەت بەفرەییو جیاوازی لەناوەڕۆکی سیاسەتی دەرەوەدا، بەتایبەت سەبارەت بەگۆڕانکاری لەو ئامانجە ڕاستەقینانەی کە دەوڵەتان هاوکاری یان ململانێیان لەسەر ئەکەن.

ب- پارادایمی لیبراڵ ئەتوانێت لێکدانەوەی تیۆری ووردتر لە ڕیالیزم پێشکەش بکات سەبارەت بەپەرەسەندن و گۆڕانکاری مێژوویی لەسیستمی نێودەوڵەتیدا.

ج- پارادایمی لیبراڵ لێکدانەوەی تیۆری پێشکەش دەکات لەبارەی تایبەتمەندییەکانی سیاسەتی نێودەوڵەتی هاوچەرخ لەنێوان دەوڵەتە پیشەسازییە دیموکراسییە گەورەکاندا، کە لە بری ململانێ زیاتر هاوکاریو پێکەوەگونجاندنی بەرژەوەندی لەنێوانیاندا باوە. (چەمکی ئاسایشی فرەلایەن)ی "کارڵ دۆیچ"و "پشت بەستنی هەموو لایەنێ بەیەکتر"ی (ڕۆبەرت کۆهینو جۆزیف نای) باشترین نمونەن لەم بوارەدا.

لەکۆتاییدا لیبراڵیستەکان ڕایان وایە کە ئاشتی و خۆشگوزەرانی و دادپەروەری و هاوکاری لەلایەن کۆمەڵێک هێزەوە ئەنجام ئەدرێت کە پشت بەیەکتر ئەبەستنو ڕوویەکی هاوبەشی پرۆسەکانی نوێگەرین لەکۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا. هەروەها لیبراڵیستەکان ڕایان وایە کە شۆڕشی زانستو شۆڕشە فیکریە لیبراڵەکان پارێزگاری لەگۆڕانکارییە گەورەکانی بواری پەیوەندی نێودەوڵەتی ئەکات. [31] ڕایان وایە کە ئەگەر هەوڵ و بەشداری لیبراڵیستەکان نەبوایە ئەوا ڕۆڵی ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکانی

وەك كۆمەڵـــەی گـــەلان و نەتەوەیـــەكگرتووەكان (*UN*) وەك ئێستا نـه ئـەبوو لـەبواری ئاشـتی و ئاسایش و هاوكاری نێودەوڵەتیدا.[32]

تەوەری دووەم
چەمكە بنەڕەتییەكانی پارادایمی لیبراڵ

چــەمكەكان لەهــەر پارادایمێكــدا ڕۆڵێكــی گرنگ ئەبینن چونكە ئەبن بەئامرازی سـەرەكی لــــەبنیادنان و داڕشـــــتنی گریمانەكانـــــدا بەشێوەیەكی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ. بۆیـە هـەموو پارادایمێـك تۆڕێـك چـەمكی تایبـەت و پێكەوە گونجاوی هەیە كە گریمانەكانیان لەسەر بنیـاد ئـەنرێت و بەڵگەشـن لەسـەر متمانـە و توانای ئەو پارادایمە.

بەمەبەســـتی ڕوونكردنـــەوەی چــــەمكە بنەڕەتییـەكانی پـارادایمی لیـبراڵ بەشـێوەیەكی بنـەڕەتی ئەگەڕێینـەوە بـۆ هەوڵـەكانی "جۆزیـف نـای" لــەو بــوارەدا چــونكە ڕوونــترو پێكــەوە گونجاوترن.

یەكەم: چەمكی نەرمە هێز *Soft Power*

"جۆزێــف نــای" ڕای وایــە كــە هێــز وەك خۆشەویـستی وایـە لـەوەدا كـە ئاسـانترە بـەلای مرۆڤـەوە پێـی هەسـتێت نـەك باسـی بكـات یـان پێوانـــەی بكـــات، یـــان هێـــز لەسیاســـەتی نێودەوڵەتیـدا وەك كـەش و هـەوا وایـە، هـەموو لایەك باسی ئەكەن بەڵام كەمینەیەك بەباشی لێی تێئەگـەن، هـەروەك چـۆن زانایـانی كەشـوهەواو جوتیـــارو كـــشتیارەكان هەمیـــشە لەهـــەوڵی ئـەوەدان كـە پێـشبینی باوبـاران و گـەردەلول بكــەن، ئــاواش سیاســـەتمەداران و پــسپۆڕان لەهـــەوڵی ئـــەوەدان كـــە لـــە دینامیكیـــەت و میكانیزمە سەرەكییەكانی گۆڕان و دابەشبوونی هێز تێبگەن لەنێوان دەوڵەتاندا.[33]

هـەردوو هێـزی سـەربازی و ئـابوری نمونـەی (ڕەقە هێـزی/القـوة الـصلبة/ *Hard pour*) كـە ئـــــەتوانرێت لەپرۆســــەی بــــاوەڕپێكردن و هەڕەشـەكردندا (گێـزەرو تـێلا، العـصا والجـزرة) بــــەكاربهێنرێت. بــــەڵام ڕێگەیــــەكی تــــری ناڕاستەوخۆ هەیە بـۆ پیادەكردن و بەكارهێنانی هێـز لەلایـەن دەوڵـەتـەوە كـە بەهۆیـەوە دەوڵـەت ئـەتوانێت هـەمان ئـەو دەسـتكەوتانەی دەسـت بكـەوێت كـە بـەهۆی بـەكارهێنانی ڕاسـتەوخۆی هێـزەوە دەسـتی ئەكـەوێت، بـەڵام لـەم حاڵەتـەدا هۆكارەكە جیاوازە چونكە دەوڵـەتانی تـر بـەهۆی سەرســـامبوونیان بەنمونـــەو بـــەهاكانی ئـــەم دەوڵەتـــەوە ئەكەونـــە ژێـــر كاریگەرییـــەوەو ئەیانـەوێت بگەنـە هـەمان ئاسـتی پێـشكەوتن و خۆشـــگوزەرانی ئـــەم دەوڵەتـــە، ئـــەم هێـــزە ناڕاستـەوخۆیەو وائەكات كـە دەوڵـەتانی تـر ئەو كارەبكـەن كـە ئەتـەوێت بـەبێ ئـەوەی پەنابـەریت بـۆهێزی ڕاســتەوخۆ بـۆ ناچـاركردنیان بـەڵكو خۆیـان بەویـستی خۆیـان ئـەو كـارە ئەكـەن ئـەم هێــزەش پێــی ئــەوترێت "نەرمــەهێز *soft power*".[34]

ڕەگـەزە پێكهێنـەرەكانی "نەرمـەهێز" زیـاتر لایـەنی مەعنـەوی و نامادی لەخۆ ئەگرێت، وەك كـــەلتورو ئایـــدیاو بـــەهێزی دامودەزگاكـــان. بەپێـچەوانەی "ڕەقـەهێز" كـە پـشت بـەئامرازە مادییەكان ئەبەستێت.[35]

ئەتوانرێت بگوترێت کە "نەرمەهێز" جەخت لەسەر ئەوە ئەکاتەوە کە دەوڵەت بتوانێت ئەجێنداکان بەشێوەیەك دابڕێژێت کەزیاتر دەربڕی ویست و ئامانجە خوازراوەکانی ئەوانی تر بێت، توانای سەلماندنی ئەم ویستانەش پابەندە بەسەرچاوەکانی ئەم هێزە لەکەلتوورو ئایدیاو دامەزراوەکان. [36] ئەم توانایەش بەندە بە هێنانەکایەی دۆخێك کە دەوڵەتانی تر ئامانجەکانیان و بەرژەوەندییەکانیان بەشێوەیەك ڕێکبخەن کە لەگەڵ ئەجێنداو بەرژەوەندی ئەم دەوڵەتانەدا هاوتەریب و گونجاوبێت.

دووەم: دووبارە پێداچوونەوەی چەمکی بەرژەوەندی نیشتمانی:

ڕیالیستەکان ڕایان وایە کە پێگەو هێزی دەوڵەت لەبارودۆخی نێودەوڵەتیدا بەرژەوەندییە نیشتمانییەکانی دەوڵەت دیاری ئەکات و پێشبینی جۆری سیاسەتی دەرەوەی ئەو دەوڵەتە دیاری ئەکات. بەڵام لیبراڵیستەکان ڕایان وایە کە بەرژەوەندییە نیشتمانییەکانی دەوڵەت بەشێوەیەکی فراوانترو هەمەلایەنتر لەوە دیاری ئەکرێت و هۆکارە ناوخۆییەکانیش کاریگەرییان هەیەو بگرە پێناسەکردنی بەرژەوەندییە نیشتمانییەکانی پەیوەستە بەجۆری سیستمی سیاسی ناوخۆیی دەوڵەتەوە، بۆنمونە ئەگەر کۆمەڵگایەك گرنگی زۆر بەئاسودەیی ئابوری و بازرگانی بدات و جەنگی لەگەڵ دەوڵەتێکی دیموکراتخوازدا بەکارێکی ناشەرعی بزانێت، بێگومان ئەم کۆمەڵگایە بەشێوەیەکی جیاواز پێناسەی بەرژەوەندییە نیشتمانییەکانی خۆی ئەکات لەو کۆمەڵگایەی کە ستەمکارێك حوکمی ئەکات و خاوەن پێگەیەکی ڕێزلێگیراویش نییە لەکۆمەڵگای نێودەوڵەتیدا. بەڕای لیبراڵیستەکان ئەم دیدەی ئەوان ڕوونترو کاریگەرتر ئەبێت کاتێك سیستمی هەرێمی یان نێودەوڵەتی زیاتر کرانەوەو میانەڕەوی بەخۆیەوە ببینێت و دوور بێت لەفەوزاو پشێوی، وە ئەگەر دامەزراوەکان و کەناڵەکانی میدیاو کۆمۆنیکەیشنی گونجاو لەبارەی ئاشتییەکی بەردەوام و سەقامگیری سیاسی پێشکەش بکەن ئەوا هاوکاری نێودەوڵەتی زیاتر ئەبێت بەواقع. [37]

لێرەوە بەپێچەوانەی ڕیالیستەکانەوە کە وەك شتێکی چەسپاوو بەڵگەنەویست تەماشای بەرژەوەندی نیشتمانی ئەکەن، لیبراڵیستەکان ڕایان وایە دیاردەی پشت بەستن بەیەکترو دەزگا نێودەوڵەتییەکان بەڕاستەوخۆ کاریگەرییان هەیە لەسەر دیاریکردنی چەمکی بەرژەوەندیو ئەگەری گۆڕانکاری لەو بەرژەوەندییانەدا. [38]

بەگوێرەی گریمانەکانی پارادایمی لیبراڵ لەسیستمە دیموکراسییەکاندا بەرژەوەندی نیشتمانی لەلایەن خەڵکەوە تاوتوێ ئەکرێت و ڕای لەسەر ئەدرێت و حکومەتیش ڕای خەڵك و ویستی خەڵك بەهەند وەرئەگرێت، بۆیە ئەگونجێت لەو سیستمانەدا ڕێزگرتن لەمافی مرۆڤ و دیموکراسی بە بەرژەوەندی دابنرێت یان بەرژەوەندییە نیشتمانییەکان لەگەڵ ژمارەیەك بەرژەوەندی جیهانی فراواندا پێکەوە گرێبدرێت، بۆنمونە مەترسی تیرۆر لەکۆتاییدا ئەبێت بەمەترسی بۆ هەموو کۆمەڵگاکان، یان

بازرگانی جیهانی ئەگونجێت سودی بۆ ئێمەو بۆ دەوڵەتانی تریش هەبێت، هەروەها چۆن ئەگونجێت گەرمبوونی زەوی ئاستی دەریاکان لەهەموو کەناری دەریاو زەریاکان بەرز ئەکاتەوەو تەواوی ئەو وولآتانە زیانیان لێئەکەوێت، هەروەها هەندێك نەخۆشی تەشەنەکەر (معدي) ڕەنگە بگاتە تەواوی بەشەکانی جیهان لەڕێگەی فڕۆکەو کەشتییەوە، یان نائارامی و ناجێگیری ئابوری ڕەنگە زیان بگەیەنێت بەئابووری جیهانی بەگشتی، بۆیە ئەم مەترسییانە کاریگەرییان لەسەر بەرژەوەندی هەموو دەوڵەتان هەیە. [39]

سێیەم: پشت بەستنی هەمەلایەنە بەیەکتر، الأعتماد المتبادل، *Interdependence*

ئەم دیاردەیە یەکێکە لە تایبەتمەندییەکانی سیستمی سیاسی نێودەوڵەتی هاوچەرخ، هەرچەندە لە قۆناغە مێژووییەکانی ڕابردوودا دیاردەیەکی سنوردار بوو، بەلآم بەهۆی پێشکەوتنی زانستو تەکنەلۆژیا و گەشەکردنو فراوانبوونی هۆکارەکانی ڕاگەیاندنو کەناڵەکانی کۆمۆنیکەیشن و گۆڕانکاری ئابوری جیهانیدا ئەم دیاردەیە بەشێوەیەکی سەرنجڕاکێش پەرەی سەندووە کە هاوشێوەی لەمێژوودا نەبووە. ئەم حاڵەتەش بەگشتی مەیلێك لای دەوڵەتانی جیهان دروست ئەکات کە هەوڵی پڕکردنەوەی بۆشاییەکانو تێرکردنی پێداویستییەکانی خۆیان بدەن لەڕێگەی بەشداری چالاك لەم دۆخە نوێیەدا، بەشێوەیەك کەتێبینی ئەکرێت بەردەوام ئەم حاڵەتە لەفراوانبووندایە. [40]

ئەوەی جێگەی سەرنجە کە ووشەی (پشت بەستنی هەمەلایەن بەیەکتر) بەشێوەیەکی تارادەیەك تەمومژاوی بەکارئەهێنرێت وەك ئەو ووشانەی تر کە زیاد لە مانایەك هەڵئەگرن وەك نەتەوایەتی، ئیمپریالیزم. بەلآم لەئاستی شیکاریدا ئەم زاراوەیە زیاتر ئاماژەیە بۆ هەڵویستێك کە کەسانێك یان ڕووداوگەلێك کاریگەرییان ئەبێت لەسەر یەکترو لەسەر بەشە پێکهێنەرەکانی سیستمێکی دیاریکراو. یان ڕوونتر ئەو ووشەیە واتە پشتبەستنی هاوبەش بەیەکترو هەڵوێستێکە مەرج نییە خۆی لەخۆیدا باش یان خراپ بێت بەڵکو تەواوی پرۆسەکە لەسەر ڕێژەی پشتبەستن و جۆرو مەبەستی پشتبەستنەکەوە وەستاوە. [41]

لەلایەکی ترەوە پشتبەستن بەیەکتر مانای ئەوە ئەگەیەنێت کە تاچەند دەوڵەت دووچاری کاریگەریی و فشاری ئابووری دەرەکی دەبێت، واتە ئاستی کاروباری ئابووری لە وولآتێکدا تەنها لەسەر ئەوە ناوەستێت کەئەو دەوڵەتە چۆن لەناوخۆی خۆیدا کاروباری ئابووری خۆی ڕێکدەخات و بڕیارەکانی دەرئەکات، بەڵکو لە سیستمی ئابووری نێودەوڵەتییدا لایەنە بەشدارەکان کاریگەرییان لەسەر یەکتر هەیەو تەواوی سیستمەکەش کاریگەری لەسەر لایەنەکانی هەیە. هەروەها مەرج نییە کە کاریگەری یان فشاری دەرەکی هەمیشە لایەنی نیگەتیڤ و خراپ بەجێ بهێڵێت، بەڵکو زیاد لەوە زۆرجار کاریگەرییەکان پۆزەتیڤ و باش دەبن بۆ ئابووری وولآت بەگشتی و دەرگای نوێ والآ دەکەن لەبەردەم ئابووری وولآتدا بەتایبەت کاتێك پەیوەندی بە بەرزبوونەوەی ڕێژەی

گەشـــەکردن و نزمکردنـــەوەی ڕێـــژەکانی هەڵئاوسانەوە هەبێت. [42]

لـە لێکۆڵینـەوە هاوچـەرخەکاندا هـەوڵ و گرنگیپێـدانی پـسپۆڕان زیـاتر جـەخت لەسـەر بوارەکـانی ئـابووری تایبـەت بەسـامان و هۆیـەکانی خۆشـگوزەرانی و داهـات ئەکەنـەوە لـەبری بابەتـەکانی ئاسـایش. چـونکە ڕادەی پێکەوەبەستران و تێکەڵاوبوون و پشت بەیـەکتر بەسـتن بەشـێوەیەکی ڕاسـتەوخۆ زیـاد ئـەبێت لەگـەڵ بەرزبوونـەوەی بەپیـشەسازیکردن ونوێگـەری لـە وڵاتـدا. هەربۆیـە ئاسـتی پێکەوەبەسـتران بـەرز ئەبێتـەوەو "فیـدباک *Feedback*"ێکـی ئـاڵۆز دروسـت ئـەبێت لـەنێوان هەنـدێك ئامـانجی ئـابووری و دەرئەنجامـەکانی پرۆسەی پێکەوە بەستراندا. سیستمی بازرگانی جیهـانیش تاڕادەیـەکی بـاش نموونەیـەکی گونجـاوە بـۆ ئـەم حاڵەتـە چـونکە تاڕێـژەی بازرگـانی دەرەکـی بـەرزتر بێتـەوە لەڕێـژەی داهـاتی نـاوخۆیی وڵات ئـەوا پلـەو ئاسـتی پـشتبەستن بـەبازرگانی دەرەکـی زیاتر ئەبێت. [43]

تەوەری سێیەم
گریمانەکانی پارادایمی لیبراڵ

"**گریمانە**" لە دەلالەتی میتۆدۆلۆژیدا مانای وەڵامێکی گریمانەکراو ئەبەخشێت، واتە کاتێك توێژەر چاودێری دیاردەیەك ئەکات چاوەڕوانی ئەوە ئەکات کە لەئەنجامدا بگاتە ڕاستییەك کە واقعـی ئـەو دیاردەیـەی پـێ لێکبداتـەوە، ئـەم ڕاستییە چاوەڕوانکراوە بریتییە لە"**گریمانە**".

هـەر پارادایمێك کۆمـەڵێك گریمانـەی تیـۆری هەیـە کـە بەشـێوەیەکی لـۆژیکی پێکـەوە بەستراون و ئەتوانرێت بە "ئەریٚ" یان "نەریٚ" ئـەزموون بکـرێن و بـسەلمێنرێن. پـارادایمی لیـبراڵ ژمارەیـەك گریمانـەی تیـۆری هەیـە کـە ئەتوانرێت بەمشێوەیە پۆلێن بکرێن:

یەکەم: ئـەو گریمانانـەی کـە پەیوەنـدیان هەیە بە ئەکتەرە نێودەوڵەتییەکانەوە:

بـەپێی ئـەدەبیاتی تەقلیـدی قوتابخانـەی ریـالیزم، دەوڵـەت بریتییـە لـە تاکـە ئەکتـەری سیاسـەتی نێودەوڵـەتی، بـەڵام ئـەم گریمانەیـەی ریالیـستەکان لەلایـەن پـسپۆڕانەوە بەتایبـەت لەلایـەن لیبراڵیـستەکانەوە ڕەخنـەی زۆری لێگیراوە. چونکە لەلایەکەوە دەوڵـەت وەك تاکـە یەکەیـەکی یـەکگرتوو کارناکـات بـەڵکو لـەبری ئەوە کۆمەڵێك بەرژەوەندی جیاوازو هەندێکجار دژ بەیەکیش هەن کە کاریگەرن لە دروستکردنی سیاسـەتی دەرەوەداو دابەشـبوون بەسـەر سـەنتەرەکانی بیرۆکراتییـەت و گرووپـەکانی بەرژەوەنـدی و فـشارو دامـەزراوە میدیاییەکان و..هتد. [44]

لەلایـەکی تریـشەوە پێناسـەی ئەکتـەری نێودەوڵـەتی گـۆڕانی بەسـەردا هـاتووەو بەتـەنها دەوڵـەت ناگرێتـەوە بـەڵکو هـەموو ئەوانـەی کـە بڕیارەکانیان کاریگـەرییان هەیە لەسـەر داهات و بـەهاکان و ئـەتوانن لـەدەرەوەی سـنوور کاریگـەرییان هـەبێت لەسـەر یـەکتر، بـەگوێرەی ئەم تێگەیشتنە نوێیـەش ئێستا لە بارودۆخی نێودەوڵەتیـدا چـەندین هێـزی تـر هاوشـانی دەوڵەت دروستبوون و کاریگەرییان هەیە لەسەر

ئاکامەکانی سیاسەتی نێودەوڵەتی، لەگرنگترین ئەو هێزانەش:

1-ڕێکخراوە نێودەوڵەتیە حکومی و ناحکومەییەکان:

لەدیدگای لیبراڵیستەکانەوە پێویستە لەسەر ئەو کەسانەی کە شیکردنەوەو لێکدانەوە بۆ سیاسەتە جیهانییەکان ئەکەن بەشێوەیەك لەجیهان بڕوانن کە لەژێر سێبەری تۆڕێکی گەورەو ئاڵۆزی ڕێکخراوە جیهانییەکاندایە کە لە بوارە جیاوازەکاندا تایبەتمەندییان وەرگرتووەو هەریەکەیان خزمەت بەئامانجێکی دیاریکراو ئەکەن لەپێناو پێشکەوتنی مرۆیی و هاوسەنگدا لەئاستەکانی ئاشتی و ئاسایش و ئابووری و خۆشگوزەرانی و پێکگەیشتنی کەلتوری و پێکەوە گونجان و یەکتر تەواوکردنی بەها مرۆییەکاندا.[45]

بەم مانایەش ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان بریتین لەچەند بونیادێکی دامەزراوەیی فەرمی کە سنوورە نیشتمانییەکانی دەوڵەتان تێئەپەڕێنن و بەپێی ڕێکەوتننامەیەکی فرەلایەن دروست ئەکرێن. ئەم ڕێکخراوانە دابەش ئەبن بۆ دووجۆری سەرەکی: جۆرێکی گشتی *Public* کە بەڕێکخراوە نێودەوڵەتییە حکومیەکان ناودەبرێت، جۆرێکی تایبەت *Private* لەبە ڕێکخراوە نێودەوڵەتییە ناحکومیەکان ناوزەد دەکرێت.[46]

ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکان ئەرك و فەرمانی تایبەتمەندو جیاواز لەناوەڕۆکدا ئەنجام ئەدەن کە ڕەهەندێکی نێودەوڵەتیان هەبێت، هەربۆیە لەلایەکەوە بەیەکێك لەئامرازەکانی کۆنترۆڵ و خۆگونجاندن دائەنرێت بۆ حاڵەتەکانی نائارامی و پشێوی کە لەسیستەمی نێودەوڵەتیدا ڕوو ئەدەن و لایەنەکان هان ئەدەن بۆ گرتنەبەری ڕەفتاری ململانێ ئامێز. لەلایەکی تریشەوە هۆکارێکی گونجاون بۆ پاڵپشتی کردن و چەسپاندنی سیاسەت و چالاکی هاریکارییانە لە بوارەکانی ئابوری و سیاسی و کۆمەڵایەتی و کەلتووریدا.[47]

لێرەدا پێویستە جیاوازی بکرێت لەنێوان دوو ئەرکی جیاوازدا کە ڕێکخراوەکان پێی هەڵئەستن، ئەوانیش هاوکاری و تەواوکارین، چونکە ئەو ڕێکخراوانەی کە تەنها ئەرکی هاوکاری جێبەجێ ئەکەن، تەنها مامەڵە لەگەڵ دەوڵەتاندا ئەکەن و هەوڵئەدەن دەوڵەتان هانبدەن بۆ ڕێکخستن و هەماهەنگی لە سیاسەت و ڕەفتارەکانیاندا، ئەمە لەکاتێکدا ئەو ڕێکخراوانەی کە بە ئەرکی تەواوکاری هەڵئەستن چوارچێوەی هەماهەنگی و گونجاندن تێئەپەڕێنن و لەبری دەوڵەتانی ئەندام هەندێك ئەرك و فەرمان ئەنجام ئەدەن، وەك دانوستان کردن لەبری ئەندامان لەگەڵ ئەوانی تردا، یان هەڵسان بەهەندێك ئەرکی نێودەوڵەتی بنەڕەتی وەك یاسادانان و دادوەری کردن.[48]

ڕێکخراوە نێودەوڵەتییە ناحکومیەکان (*INGO*) بریتین لەو ڕێکخراوە ناحکومیانەی کە سنوورەکانی دەوڵەتان تێئەپەڕێنن و بەبێ ئەوەی مەبەستیان بەدەستهێنانی قازانج و بەرژەوەندی مادی بێت. لێرەوە چالاکی دامەزراوەیی ناحکومی دوو خاسیەتی بەرچاوی هەیە کە بریتین لە ئازادی بڕیارو کاری خۆبەخشی. لەبەر ئەوە زۆرینەی ئەم

ڕێکخراوانە ناسیاسین، بەڵکو لەشێوەی چەند گروپێکی دیاریکراودان. بەلاّم ئەگونجێت هەنگاو بنێن بەرەو سیاسەت هەرکاتێك هەل و پێویستی هەبێت. [49]

لێرەوە (*NGO*)کان پەراوێزێکی فراوانی جوڵەیان هەیە لەڕێگەی چەندین چالاکی هەمەچەشنەوە، وەئەم خاسیەتەیە کە توانای ئەوەی پێدەبەخشێت کاریگەریی هەبێت لەسەر شێوازەکانی کارلێککردنە نێودەوڵەتییەکان بەهۆی دروستکردنی فشار لەسەر دروستکەری بڕیار یان ناچارکردنیان بەوەی کە وەلاّمدانەوەیان هەبێت بۆ ئامانجەکانی ڕێکخراوەکان. [50]

ئەوەی جێگەی ئاماژەیە لێرەدا ئەوەیە کە لەنێوان ڕەوتە لیبراڵەکاندا جیاوازی هەیە سەبارەت بە ووردەکاری ڕۆڵ و کاریگەری ڕێکخراوە نێودەڵەتییەکان، بۆ نمونە ڕەوتی **لیبراڵی نێودەوڵەتی** ڕای وایە کە بەرژەوەندی نێوان دەوڵەتان پێکەوە گونجاون و ئەتوانرێت حکومەتێکی جیهانی دروست بکرێت، ڕەوتی **ئایدیالیزمی نوێ** بانگەشەی ئەوە ئەکات کە چاکسازی لەڕێکخراوەکانی نێودەوڵەتیدا بکرێت بەتایبەتی (*UN*)، لەکاتێکدا ڕەوتی **لیبراڵیزمی دامەزراوەیی نوێ** ڕای وایە کە ڕۆڵی ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان بریتییە لەڕێکخستنی بەرژەوەندییەکان و ناتوانرێت هاوکاری لەخۆوە دروست بکرێت بەبێ پلاندانان. [51]

2- هێزە سەروو نەتەوەییەکان:

کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان بەیەکێك لەو ئەکتەرە نوێیە گرنگانە دائەنرێت کە لەسەر گۆڕەپانی نێودەوڵەتی دەرکەوتووەو بەیەکێك لەئاستەنگەکانی بەردەم دەوڵەت دائەنرێت لەڕووی ئابووریەوە. ئەم کۆمپانیایانە خاوەن هێزو نفوزن لە پەیوەندییەکانیاندا لەگەڵ دەوڵەتاندا، ئەم دۆخەش وادەکات کە زۆربەی دەوڵەتان توانای ئەوەیان نەبێت کە کۆنترۆڵی چالاکییەکانیان بکەن. بۆنموونە بازاڕەکانی دراوی جیهانی خاوەنی پلەیەکی بەرزی سەربەخۆیین کە دەتوانن سزای دەوڵەتان بدەن یان پاداشتیان بکەن لەڕێگەی وەبەرهێنانی دەرەکییەوە. [52]

لەڕاستیدا کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان (*MNC*) دیارترین دیاردەکانی پەرەسەندنی ئابووری جیهانن، لەسەدەی بیستەمدا. ئەم کۆمپانیایانە پرۆسەی بەرهەمهێنان بەڕێوەدەبەن لەزیاد لەدەوڵەتێکداو، پرۆژەکانی وەبەرهێنانیان لەچەندین دەوڵەتدا بلاّودەکەنەوەو لە ڕێگەی تۆڕێکی فراوانی پەیوەندیکردنەوە پێکەوە بەستراون و چەندین ئەرك بەجێ ئەهێنن، هەر لەبواری توێژینەوەو پەرەپێدانەوە تابەرهەمهێنان و بازاڕ پەیداکردن. [53] کرانەوەی وولاّتان هەلی ئەوەیان پێئەبەخشێت کە توێژینەوەکانیان لە وولاّتکێکدا ئەنجام بدەن و، شتومەکەکانیان لە ولاّتێکی تردا دروست بکەن و، لە ولاّتێکی سێیەمدا کۆیان بکەنەوەو، کالاّکانیان لە ولاّتی چوارەمدا بفرۆشن و، قازانجەکانیان لەبانکەکانی ولاّتی پێنجەمدا هەڵبگرن و .. هتد. وە هەروەها ئەتوانێت پرۆسەکانی یەکگرتنی نێوان کۆمپانیاکان لەدەیەها دەوڵەتدا ئەنجام بدات. [54]

هەرچەندە ئەم کۆمپانیایانە هێزی سەربازییان نییە، بەلام خاوەنی توانایەکی ئابوری زەبەلاحن. بۆنموونە فرۆشراوی سالانەی (10) کۆمپانیای فرەڕەگەز زیاترە لەکۆی داهاتی نیشتمانی نزیکەی (80)دەوڵە لە وولاتانی جیهان. بەرهەمی سالانەی کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان زیاترە لەقیمەتی بازرگانی جیهانی. کۆی فرۆشراوی سالانەی (12) کۆمپانیا لەمانە زیاترە لە کۆی داهاتی نیشتمانی نزیکەی نیوەی هەموو وولاتانی جیهان. فرۆشراوەکانی کۆمپانیای(*I.B.M*) بەرزترە لە داهاتی نیشتمانی کۆمەڵێك دەوڵەتی وەك: نەرویج، بەلجیکا، یۆنان و تورکیا. وەقازانجی سالانەی کۆمپانیای (شێل) زیاترە لە بودجەی سالانەی هەندێك دەوڵەتی وەك: فلیپین، پیرۆو یوگسلاڤیای جاران.[55]

ئاشکرایە کە ئەم کۆمپانیایانە بەشێوەیەکی یەکسان دابەش نەبوون بەسەر جیهاندا، بۆنموونە لە (100) گەورەترین کۆمپانیا لەجیهاندا (59)یان ئەکەونە ئەمریکا، (31)یان بەر ئەورووپا ئەکەون، (7)یان یابانییە. وەلەنێوان (500) گەورەترین کۆمپانیای جیهانیدا کە (فاینەنشاڵ تایمز) پۆلێنی کردوون لە لیستێکدا، (219)یان ئەمریکی و، (158)یان ئەورووپی و، (77)یان یابانین.[56]

گرنگی و بایەخی ڕۆڵی ئەم کۆمپانیایانە لە سیستمی نێودەوڵەتیدا لەوەدا بەرجەستە ئەبێت کە چالاکییەکانی چڕن و ئامرازەکان و کارلێکردنەکانیان هەمەلایەنن.[57]

(جۆزیف نای) هەندێك لە چالاکییە سیاسییەکانی ئەم کۆمپانیایانە ڕوون ئەکاتەوەو جیاوازی ئەکات لەنێوان:

أ- ڕۆڵێکی سیاسی ڕاستەوخۆ کە بە سیاسەتی دەرەوەی تایبەت ناوزەدی ئەکات.

ب- ڕۆڵی سیاسی ناڕاستەوخۆ، کە لەوەدا دەرئەکەوێت کە حکومەتەکانیان هەوڵی بەکارهێنانی ئەم کۆمپانیایانە ئەدەن بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانیان.

ج- ڕۆڵی ئەم کۆمپانیایانە لەدیاریکردنی لیستی بابەت و مەسەلەکانی سیاسەتی دەرەوە. هەروەها بەشێوەیەکی گشتی ئەم کۆمپانیا فرەڕەگەزانە ڕۆڵێکی گەورە دەبینن لەکێشە ئابوریە نێودەوڵەتییەکاندا کە جێگەی گرنگی پێدانی دەوڵەتە پێشکەوتووەکانە.[58]

جێگەی ئاماژەیە کە چالاکییەکانی ئەم کۆمپانیایانە تەنها لە وولاتە تازە پێگەیشتووەکاندا نییە، بەڵکو چالاکییەکانی لەدەوڵەتە پیشەسازییە گەورەکانیشدا پەرەپێ ئەدات و فراوانتری ئەکات، بۆنموونە کۆمپانیا ئەمریکییە زەبەلاحەکان خاوەنی نزیکەی (50٪)ی تەواوی سەرمایەی پیشەسازی وولاتی (کەنەدا)ن، هەر لەبەر ئەمەش ئەگوترێت کە (بڕیارە ئابورییەکانی کەنەدا لەشارە ئەمریکییەکانەوە دەرئەکرێت).[59]

ئەكتەرەكان / پێوەرەكان	حكومەتی ولاتێكی مامناوەندی	یەكێتی ئەوروپا	كۆمپانیای General Motors	رێكخراوی رزگاریخوازی فەلەستین	پاپای فاتیكا
ئامانجەكان	بەرژەوەندی كۆمەڵەكە (فراوان و فرەلایەن)	بەرژەوەندییە نیشتمانیەكان (فراوان و فرەلایەن)	بەرژەوەندی بازرگانی ئاڵۆز (بەدەستهێنانی قازانج)	بەدەستهێنانی رزگاری نیشتمانی	ئاینی و مرۆیی (گشتی ودیاریكراو)
كارلێكردن	بەردەوام، فراوان، دامەزراوەیی	بەردەوام، فراوان جەختكردنەوە لەسەر مەسەلە ئەوروپیەكان	بەردەوام،ناسیاسی	بەردەوام، هەرێمی سیاسی وسەربازی	بەردەوام و چڕوپڕ
بونیادو تواناكان	حكومەتێكی نیشتمانی، دەسەلاتی ولات بەگوێرەی پابەندی جیهانی	بونیادێكی بیرۆكراتی و سیاسی بەپاڵپشتی حكومەتەكانی ولاتە ئەندامەكان	بیرۆكراتی پیشەسازی تەكنیكی وكارگێڕی جیهان	حكومەتێكی سنووردار، پشتیوانی دۆستان،شارەزای لەبواری سەربازیدا	كێشەی كاسۆلیكی، پشتیوانی چەندین لایەنی جیاواز
ئاستی بەشداری	حكومەتێكی نیشتمانی چالاكی لەدەرەوەی سنور	دەسەلاتی حكومی فرەلایەن و تێپەڕێنەری سنور	تێپەڕێنەری سنور، هەندێكجار هەرێمی و لۆكاڵی	پەیوەندی بەحكومەتەكان، چالاكی دیبلۆماسی	تێپەڕێنەری نەتەوەكان لۆكاڵی،ئاستی تاكە كەس

خشتەی(1) بەراوورد ئەكات لە نێوان ژمارەیەك لە ئەكتەرە نێودەوڵەتییەكاندا بە چەند پێوەرێك:

دووەم: ئەو گریمانانەی كە پەیوەستن بە سروشتی سیاسەتی نێودەوڵەتییەوە:

لە كۆتاییەكانی سەدەی نۆزدەهەمەوە سیستمی هاوسەنگی نێوان زلهێزان بە چەند پرۆسەیەكی بە پیشەسازیكردن و بە شارستانیكردندا تێپەڕبوو كە بەشداریكردنێكی فراوانی جەماوەری لەبواری سیاسیدا بەدوای خۆیدا هێنایە كایەوە. ئەمانەش ڕایەڵەیەكی بەهێزتری لەنێوان دەوڵەت و كۆمەڵگاكاندا دروستكرد. لە ئاكامی ئەوەش ئەكتەرە نوێیەكانی بواری سیاسەت چیتر نەیانئەتوانی لە بۆشاییەكی سیاسیدا كاربكەن بەبێ ئەوەی ڕەفتارەكانیان سنووورداربكرێت، بەڵكو بەپێچەوانەوە بە شێوەیەكی فراوان كەوتنە ژێر كاریگەری ئەو گروپانەی كە بە ئاراستەیەكی بەرهەڵستكاری ئامانجە حكومییەكان تێئەكۆشان.[60]

ئەم پرۆسەیەش بە درێژایی سەدەی بیستەم بەردەوامبوو بەتایبەت لە نیوەی دووەمیدا و لەپاش جەنگی جیهانی دووەم زیاتریش پەرەیسەند. لێرەدا ڕەنگە ئەو ووتەیەی (هێنری كێسنجەر) لە پەنجاكاندا كە دەڵێت: (لەڕاستیدا شێوازە جیهانییە كۆنەكان هەرەسدێنن، ئێمە ئەمڕۆ لە جیهانێكدا ئەژین كە لە ڕووی ئابووری و پەیوەندییەكان و خۆزگە و ئاواتەكانی مرۆڤەوە بە توندی پێكەوە بەستراوە).[61] ئەم دانپێدانانە لەلایەن یەكێك لە ڕیالیستە ناودارەكانەوە گەواهیدانە لەسەر ئەوەی كە چیتر جیهان وەك خۆی نەماوە و پەرەسەندنەكانی بواری تەكنەلۆژیا و كۆمۆنیكەیشن و گواستنەوە گۆڕانكاری شۆڕش ئاسایان لە بواری ئابووری و سیسەتدا دروستكردووە.

پێشتر خەڵك ووتەكەی (ماوتسی تۆنگ)یان ئەگوتەوە: (هێز لەڕێگەی لوولەی تفەنگەكانەوە گەشەئەكات). بەلام لە پاش قەیرانی پترۆڵی ساڵی (1973)، هەموو جیهان بینیان كە (هێز لە ڕێگەی بەرمیلێك نەوتیشەوە گەشەئەكات). تەنانەت هەندێك لە ڕیالیستەكان خۆیان زیادەڕۆییان كرد لەوەی ئەم قەیرانەیان بە قەیرانی ساڵانی (1914، 1939) بەراوورد ئەكرد، بۆ نموونە (مۆرگانتاو) ڕای وابوو كە (ئەم قەیرانە هاوشێوەی نەبووە لە مێژوودا، چونكە زۆر بە ڕوونی سنووری نێوان هێزی سەربازی و هێزی ئابووری جیاكردەوە).[62]

قەیرانی پترۆڵ پرسیارێكی گرنگی ووروژاند: بۆچی دەوڵەتە زلهێزەكانی جیهان دەستەوسان بوون لەبەردەم گواستنەوەی سەدان ملیار دۆلار بۆ

دەوڵەتە لاوازەکان، بەبێ ئەوەی بتوانن بەهۆی هێزی سەربازییەوە شتێك بکەن؟

لەپاش کۆتایی ئەم قەیرانەو پەرەسەندنەکانی دواتری بەشێك لە توێژەران بەتوندی ئەم ڕایەیان وروژاند کە ئەو دەوڵەتی نەتەوەییەی کە نزیکەی چوار سەدەیە باڵادەستە بەسەر سیاسەتی نێودەوڵەتیدا ئێستا ڕۆڵی کۆتایی هاتووەو بەهۆی ژمارەیەك ئەکتەری نێودەوڵەتی نوێی وەك ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان و کۆمپانیا فرەڕەگەزەکانەوە پشتگوێخراوە. لە بەرامبەریشدا ژمارەیەك لە توێژەرە تەقلیدگەراکان لەسەر هەمان دیدوبۆچوونە کۆنەکانیان بەردەوامبوون و سووربوون لەسەر ئەوەی کە هێزی سەربازی و پێکەوەبەسترانی سەربازی نێوان دەوڵەتان گرنگی خۆی لەدەستنەداوەو هێزی ئەتۆمیش بەڵگەیەکی ڕوونە لەم بوارەدا.

پێکەوەبەستران و پشتبەستی هەمەلایەنە بە یەکتری (*Interdependence*) سیفەتێکی جیاکەرەوەی هەموو سیستمێکە، بیرکردنەوەی سیستمی بیرکردنەوەیەکی هەمەکییە (کلانی)، هەمیشە جەخت لەسەر وێنە گەورەکە ئەکاتەوە، لێرەوە ئەم میتۆدە لەلایەك گرنگی بە پەیوەندییە ناوخۆییەکانی نێوان ئەکتەرەکانی سیستمی نێودەوڵەتی ئەدات و لەلایەکی تریشەوە بایەخ بە شێوازەکانی کارلێکردنی سیستمەکە ئەدات، بەم مانایەش ئەم پێکەوەبەسترانە کاریگەریی دەبێت لەسەر ویست و خواستەکانی دروستکەری بڕیار لە سیاسەتی دەرەوەدا.[63]

لێرەوە ئەتوانین پێناسەی پشتبەستی هەمەلایەنە بە یەکتری (*Interdependence*) بکەین بەوەی کە دیاردەیەکی سەروونەتەوەیی ئاڵۆزە چەندین چەشن لە کارلێکردنی فرەلایەن و بواری جیاواز لەخۆی ئەگرێت لە نێوان دەوڵەتاندا، ئەمەش پلەیەکی بەرزی هەستیاری لێئەکەوێتەوە لەلایەن دەوڵەتانی ئەندامی سیستمەکەوە بەرامبەر ئەو گۆڕانکارییانەی کە لە دەرەوەی سنووری دەوڵەتەکان ڕووئەدەن، هەروەها پلەیەکی بەرزی ئەگەری کارتێکردن و کارتێکرانی ئەو دەوڵەتانەی لێئەکەوێتەوە بەهۆی ڕووداوە دەرەکییەکانەوە، لە ئاکامدا پرۆسەکە لەسەر توانای ڕووبەڕووبوونەوە یان شکستهێنانی دەوڵەتەکە ئەوەستێت لە بەرامبەر هەڵگرتنی ئەرك و تێچوونی ئەو کاریگەرییە دەرەکییانەوە. لێرەوە دیاردەی پشتبەستن بەیەکتر دیاردەیەکی فرە ڕەهەندە، ئەگونجێت هەرێمی یان کیشوەری یان جیهانی بێت. هەروەها بواری جیاوازیش لەخۆی ئەگرێت بۆیە ئەگونجێت سیاسی، ئابووری، سەربازی یان بواری تر لەخۆی بگرێت لە هەمان کاتدا.[64]

کتێبی (هێزو پشتبەستن بەیەکتری) هەردوو نووسەر (ڕۆبێرت کیوهێن) و (جۆزێف نای) بۆ پارادایمی لیبراڵ هەمان ڕۆڵی کتێبی (سیاسەت لە نێوان نەتەوەکاندا)ی (مۆرگانتاو) ئەبینێت بۆ پارادایمی ڕیالیست. هەروەها دیاردەی (پشتبەستن بەیەکتر) بۆ لیبراڵەکان هەمان ڕۆڵی میکانیزمی (هاوسەنگی هێزەکان) ئەبینێت بۆ ڕیالستەکان یان چەمکی (وابەستەیی) بۆ پارادایمی ڕادیکاڵ.[65]

هەریەکە لە (کیۆهین و نای) ئەوە دووپات ئەکەنەوە کە کارەکەی ئەوان لە ڕیزی کاری توێژەرە تەقلیدگەراکان یان توێژەرە هاوچەرخەکاندا ناوەستێت، چونکە بەردەوامبوون و گۆڕانکاری هەردووکیان دوو ئەگەری واقیعین لە سیاسەتە جیهانییەکاندا. بەڵکو کارەکەی ئەوان هەوڵێکە بۆ پێشکەشکردنی چوارچێوەیەکی تیۆری نوێ بۆ شیکاری و لێکدانەوەی سیاسی دیاردەی پشتبەستنی هەمەلایەن بەیەکتری. (66)

(کیۆهین و نای) جیاوازی ئەکەن لە نێوان دوو جۆری جیاواز لە دیاردەی پشتبەستن بەیەکتر. یەکەمیان بونیادێکی پتەو، یان چوارچێوەیەکی گونجاو دروست ئەکات کە هەموو لایەنەکان پێی ڕازی دەبن. لەم حاڵەتەدا ئەو هۆکارانەی کە سیاسەتی دەرەوە بەکاریان دەهێنێت گۆڕانکاریی لە بونیادە پتەوەکەدا دروست ناکات، بەڵکو تەنها هەندێك گۆڕانکاری بچووك و لەسەرخۆ دروست ئەکات کە بەدرێژایی کات کەڵەکە ئەبێت و بە (چەشنی هەستیاری دوولایەنە *Sensitivity*) ناوزەد دەکرێت. هەرچی جۆری دووەمە ئەوا بونیادی پەیوەندییەکان تووشی هەرەسهێنان ئەکات، واتە سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەتێك دژ بە بونیادی سیستەمەکە ئەبێت و لەکاری ئەخات، ئەمەش ئەبێتە هۆی ئەوەی دەوڵەتەکانی تری سیستەمەکە شێوازی تۆڵەسەندنەوە بەکاربهێنن. ئەم جۆرەش بە (چەشنی ئەگەری کەوتنەژێر کاریگەری *Vulnerablity*) ناودەبرێت. (67)

لێرەوە دیاردەی پشتبەستن بەیەکتر بەندە بە چەند ئاماژەیەکەوە(68):

أ. قەبارەی ئەو ئاڵوگۆڕانەی کە لە نێوان ئەندامە سەرەکییەکانی سیستەمەکەدا ڕووئەدەن.

ب. پلەی هەستیاریی ئەکتەرەکانی سیستەمەکە بەیەکتری.

ج. ڕادەی ئەگەری کاریگەربوونی ئەندامانی سیستەمەکە بە گۆڕانکارییە دەرەکییەکان.

د. هەبوونی چوارچێوەی دامەزراوەیی بۆ کارلێککردن لە نێوان ئەکتەرەکاندا.

لەلایەکی ترەوە ئەگەر چاوخشاندنێك بکەین بە ئەدەبیاتی دیاردەی پشتبەستن بەیەکتردا ئەوا سێ جۆری جیاواز لەم دیاردەیە ئەبینین: (69)

أ. پشتبەستن بەیەکتر لە نێوان سیاسەتە ئابوورییە گشتییەکانی دەوڵەتە پیشەسازییە گەورەکاندا، ئەمەش بە لێکئاڵانی ماکرۆ- ئابووری ناودەبرێت.

ب. پشتبەستن بەیەکتری لە نێوان وڵاتە پێشکەوتووەکان و تازە پێگەیشتووەکاندا، یان لە نێوان باکوور و باشووردا.

ج- دیاردەی پشتبەستن بەیەکتر بەهۆی ڕووداوێك یان هەڵوێستێك کە لە دەوڵەتێك ڕووئەدات، بەڵام ئەبێتە هۆی دروستکردنی ئاسەواری ئابووری لە دەوڵەتێکی تردا، ئەمەش بە تێکەڵاوبوونی ژینگەکان.

لێرەوە لیبرالیستەکان ئەوە دووپاتئەکەنەوە کە دۆخی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان لە بارودۆخی پشتبەستی هەمەلایەنە بە یەکتری نزیکە نەوەك ژینگەی پشێوی و جەنگ. چونکە جۆرێکی نوێ لە سیستمی نێودەوڵەتی لە

فراوانبوون و تەواوکاریدایە، وە لە هەوڵی ئەوەدایە کە وەك جۆرێك لە یاساو نەریتی نێودەوڵەتی خۆی بسەپێنێت بەسەر پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا کە لەلایەن زۆرینەی دەوڵەتەکانەوە قبوڵدەکرێت، ئەمەش بەهۆی گرنگیدانی زیاتری دەوڵەتان بە بوارەکانی ئابووری و تەکنەلۆژیا لەسەر حیسابی بابەتە ئەمنییەکان، کە لە ئاکامدا بارودۆخێکی لێکترگەیشتن و هاوکاری لە نێوان دەوڵەتاندا لێدروست دەبێت.[70]

لە هەمانکاتدا پێویستە چەمکی پشتبەستی هەمەلایەنە بە یەکتری لە هەندێك ناوەڕۆکی سادەی وەك یەکسانی نێوان دەوڵەتان و هاریکاری و خێرو خۆشی هاوبەش ڕزگاربکرێت و فراوانبکرێت بۆ هەموو پەیوەندییەکانی کاریگەری و کاریگەربوون، بۆ ئەوەی لە هەمان کاتدا هەڵگری ئەگەری هاریکاری و ململانێش بێت.[71]

بۆ نموونە ئەو ناوەڕۆکەی کە پێی وایە دیاردەی پشتبەستن بەیەکتر واتە هاریکاری و ئاشتی، بەڵام لە ڕاستیدا کارەکە بەو سادەیە نییە، چونکە مەرج نییە هەموو کاتێك مانای ئیجابی بگەیەنێت، بۆ نموونە لەو جیهانەی کە دیاردەی پشتبەستی هەمەلایەنە بە یەکتری تێدایە هێشتا کێشەو ناکۆکییەکان بەردەوامن و لەناونەچوون. وە لەبەرئەوەی هاوپەیمانێتی ئاڵۆزەو شێوازی جیاواز لە هێز بەکاردەهێنرێت، ناکۆکی و کێشەکان وەك یاریکردنی شەترەنج وایە لەسەر زیاتر لە یاریگایەك بەڵام لە هەمان کاتدا.[72]

لێرەوە ئەتوانین ئاماژە بۆ پەیوەندی نێوان دیاردەی پشتبەستی هەمەلایەنە بە یەکترو ئەگەرەکانی بەرپابوونی جەنگ بکەین، بەڵام ناتوانین بە شێوەیەکی ڕەها پێداگری بکەین لە گریمانەی گەشبینی یان ڕەشبینی لەم بوارەدا، ئەوەی کە ئەتوانرێت ئەنجامبدرێت بریتییە لە دیاری کردنی ئەو هۆکارانەی کە پێشبینییەکان لە بارەی بازرگانی لە داهاتوودا دەرئەخەن، وە بە شێوەیەکی گشتی، ئەتوانرێت ئەنجامگیری ئەوە بکرێت کە کاتێك پێشبینیەکان لەبارەی بازرگانی لە داهاتوودا پۆزەتیڤ بێت، ئەوا سەرکردەکان بە ئاراستەی پێشبینی کردنی سوودو دەستکەوت لە بازرگانی لە داهاتوودا کارئەکەن و لەلای خۆیانەوە هەوڵی ئەوە ئەدەن کە ئەگەرەکانی بەرپابوونی جەنگ کەمبکەنەوە، بەهەمان شێوەش لەکاتی ڕەشبینیدا ئەنجامەکان بە پێچەوانەوە دەبێت.[73]

کەواتە مەرج نییە کە دیاردەی پشتبەستی هەمەلایەنە بە یەکتری هەمیشە پۆزەتیڤ بێت، بەڵکو لە ڕاستیدا حاڵەتێکە کە هەردوو ئەگەری پۆزەتیڤ و نێگەتیڤ لەخۆی ئەگرێت. وە بە پێچەوانەی لۆژیکی سادەگەری لە پەیوەندییەکان ئەم دیاردە نابێتە هۆی لەناوبردنی دژایەتی نێوان بەرژەوەندییەکان، بەڵکو ئەوەی کە لە توانادایە پێشبینی بکرێت ئەوەیە کە ئەم دیاردەیە ڕەنگە ببێتە هۆی کاڵکردنەوەی دژایەتییەکان و دروستکردنی ڕادەیەك لە پێکەوەگونجان لە نێوانیاندا.[74]

هەروەها مەرج نییە کە هەمیشە حاڵەتی سەقامگیری و ئارامی لێبکەوێتەوە بەڵکو هەمیشە ئەگەری نائارامیش بوونی هەیە. بەڵام لەگەڵ هەموو ئەو تێبینیانەدا پێویستە ئەو ڕاستییە دووپات بکرێتەوە کە لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا دیاردە پشتبەستی هەمەلایەنە بە یەکتری بووتە ڕاستییەك و هەڕەشەی لەناوبردن و تێکدانی ئەو بارودۆخە شتێکی ئاسان نییە بۆ هیچ لایەنێك و تێچوون و ئەرکی زۆریشی لێئەکەوێتەوە بەجۆرێك کە ئەنجامدانی ئەو کارە ئەستەم ئەکات.[75]

لەوەش زیاتر پاش ئاڵۆزتر بوونی پەیوەندییە ئابووری و تەکنەلۆژییەکان و پێکەبەستراني زیاتری ولاتان و بەرژەوەندییەکانیان ئێستا باس لە دیاردەی (پشتبەستی ئاڵۆزی هەمەلایەنە بە یەکتری *Complex Interdependence*) ئەکرێت کە ئەم خاسیەتانە لە خۆی ئەگرێت:[76]

أ- پێکەوەبەستراني کۆمەڵگاکان بە چەندین پەیوەندی نا فەرمی لە نێوان دەستەبژێرە فەرمانڕەواکاندا، ئەمە سەرباری پەیوەندییە فەرمییە دەرەکییەکان و، پەیوەندییەکانی نێوان دەستەبژێرە نا فەرمییەکان و ڕێکخراوە سەروونەتەوەییەکان.

ب- لە ئەجێندای پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا چەندین بابەت هەیە کە بە شێوەی ڕیزبەندی ستوونی ڕێکنەخراون و ئەگونجێت هەمیشە بابەتە ئەمنی و سەربازییەکان لە پێشەوە نەبن لە ئەجێنداەدا.

ج- لەو کێشەو ناکۆکییانەی کە سروشتێکی ئابوورییان هەیە و لە نێوان ئەو ولاتانەدا ڕووئەدەن کە جۆرێك لە (پشتبەستی ئاڵۆزی هەمەلایەنە بە یەکتری) لە نێوانیاندا هەبێت مەرج نییە کە هێزی سەربازی ڕۆڵی یەکلاکەرەوەی هەبێت لە چارەسەرکردنیاندا.

هەریەکە لە (کیوهین و نای) بەراوردێك لە نێوان پارادایمی ڕیالیزم و دیاردەی پشتبەستی ئاڵۆزی هەمەلایەنە بە یەکتری ئەنجامدەدەن، بە پشتبەستن بە چەند پێوەرێکی وەك (ئامانجی ئەکتەرەکان، ئامرازە سیاسییەکانی دەوڵەت، دارشتنی ئەجێنداکان، پێکەوەبەستراني بابەتەکان و ڕۆڵی ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان) بەم شێوەیەی خوارەوە:

تیۆرەکان/ پێوەرەکان	ڕیالیزم	پشتبەستی هەمەلایەنەی ئاڵۆز بە یەکتری
ئامانجی ئەکتەرەکان	ئامانجی ئاسایش و سەربازی گرنگترین ئامانجن	ئامانجی دەوڵەتەکان بەپێی (بابەت-ناوچەکان issue-area) ئەگۆڕێت
ئامرازە سیاسییەکانی دەوڵەت	هێزی سەربازی کاریگەرترین ئامرازەو ئەتوانرێت ئامرازی تریش بەکاربهێنرێت	داهاتی هێزی دیاریکراو بە (بابەت-ناوچەکان) زیاتر پێکەوەبەستراون، ئاکترەکانی جگە لە دەوڵەت بوون بە ئامرازی بنەڕەتی
دارشتنی ئەجێنداکان	گۆڕانکارییەکانی هاوسەنگی هێزەکان و هەڕەشەکانی ئاسایش ئەجێندای سیاسەتی بەرز دیاریئەکەن و کاریگەرن لەسەر ئەجێنداکانی تر	کاریگەریی لەسەر ئەجێندا دروست ئەبێت بەهۆی گۆڕانکاریی لە دابەشکردنی داهاتی هێز بەپێی (بابەت-ناوچەکان)
پێکەوەبەستراني بابەتەکان	پێکەوەبەستران ڕادەی جیاکردنەوەی نێوان دەرئەنجامەکان کەمئەکاتەوە بە پێی (بابەت-ناوچەکان) و پشتگیری حاڵەتی دابەشبوونی ستوونی ئەکات	پێکەوەبەستران لەلایەن دەوڵەتە بەهێزەکانەوە گرانترە بەشێوەیەك کە بووەتەهۆی بێبایەخکردنی هێزی سەربازی
و ڕۆڵی ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان	ڕۆڵەکانیان ناوەندییە، سنووردارە بەهۆی دەوڵەتەوە، هێزی سەربازی بەهێزترە	ڕێکخراوەکان ئەجێنداکانیان دائەڕێژن، هاندەری بنیادنانی هاوپەیمانین، ئەبن بە گۆڕەپانی کاری سیاسیدەوڵەتە لاوازەکان

* خشتەی (2) بەراوردێك لە نێوان پارادایمی ڕیالیزم و دیاردەی پشتبەستی ئاڵۆزی هەمەلایەنە بە یەکتری پیشان ئەدات بە هۆی هەندێك پێوەرەوە.[77]

تەوەری چوارەم
بنەماکانی ڕاڤەکانی پارادایمی لیبراڵ

هەر پارادایمێک بە پشتبەستن بە چەمکەکان و گریمانەکانی تایبەت بەخۆی هەوڵئەدات کۆمەڵێک بنەمای گشتی پێشکەشبکات بۆ ڕاڤەکردن و، قوڵکردنەوەی تێگەیشتن و، دیاریکردنی گرنگترین ئەو جومگانەی کە کاریگەرییان هەیە لەسەر ئەو بوارەی کە لێکۆڵینەوەکانی تێدا ئەنجامئەدات. لێرەوە پارادایمی لیبرالیزم هەوڵئەدات کە لەسەر بنەمای ئەو چەمک و گریمانانەی هەیەتی جۆرێک لە ڕاڤەکردنی گونجاو پێشکەش بکات بە بوارەکەی خۆی کە بریتییە لە بواری پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان. لەم بەشەی توێژینەوەکەدا هەوڵئەدەین دوو تێز یان تیۆری تایبەتی پارادایمی لیبراڵ وەربگرین سەبارەت بە جیهانی سیاسەتی نێودەوڵەتی کە بریتین لە (تیۆری ئاشتی دیمۆکراتی و تیۆری تەواوکاری نێودەوڵەتی).

یەکەم: (تیۆری ئاشتی دیمۆکراسیانە *:Democratic Peace Theory*)

ئایا پەیوەندی هەیە لە نێوان دیمۆکراسی ناوخۆیی و ئارەزووی دەوڵەت لە بەرپاکردنی جەنگێک لە دەرەوەی سنوور؟

بێگومان وەڵامی ئەم پرسیارە مشتومڕێکی زۆری لەسەرە، بۆ نموونە لە کۆنفرانسێکدا کە (پەیمانگای ئاشتی) لە واشنتۆن لە ساڵی (1990)دا سازی کردبوو، دوو کەس لە لێپرسراوە باڵاکانی سەردەمی ئیدارەی سەرۆک (ڕۆناڵد ڕێگان) دوو وەڵامی جیاوازیان پێشکەش کرد. (کارڵ جێرشمان) سەرۆکی (بەخشینە نیشتمانییەکان لە پێناو دیمۆکراسیدا) ڕای وابوو کە شتێکی بەڵگەنەویستە کە هەر کۆمەڵگایەک بتوانێت بە شێوەیەکی دیمۆکراسییانە خۆی ڕێکبخات ئەوا شێوازی ئاشتیخوازانە باڵادەست ئەبێت بەسەر پەیوەندییەکانی دەرەوەیدا. بەڵام (یۆجین ڕۆستۆ) سەرۆکی پێشووتری (ئاژانسی سنووردانان بۆ خۆپڕچەککردن و چەکداماڵین) بە پێچەوانەوە وەڵام ئەداتەوەو ڕای وایە کە ئەو بیرۆکەیەی کە ئەڵێت دەوڵەتە دیموکراتخوازەکان جەنگ بەرپاناکەن، بیرۆکەیەکە ئەکەوێتە کۆتایی لیستێکەوە لە ئەفسانەی بۆش و بەتاڵ کە خەڵکانێکی ئایدیالیست پەنای بۆ دەبەن بۆ ئەوەی بەهۆیەوە خۆیان لە جەنگ ڕزگاربکەن.[78]

سەرەتای ئەم مشتومڕە ئەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی (ئیمانوێل کانت) و کەسانێکی تری پشتیوانیکەر لە لیبرالیزی تەقلیدگەرا کە ڕایان وابوو لە وڵاتێکدا کە دیموکراسی باڵادەست بێت خەڵکی ئەتوانن دژ بە جەنگ دەنگبدەن. بەڵام ئەوانەی ڕەخنە لەم تێزە ئەگرن ڕایان وایە کە دیموکراسیبوونی دەوڵەتێک مانای ئەوە ناگەیەنێت کە گەلەکەی هەمیشە لە دژی جەنگ دەنگ ئەدەن، چونکە ئامارەکان پێمان ئەڵێن کە دەوڵەتە دیمۆکراسییەکانیش وەک دەوڵەتانی نادیمۆکراسی جەنگیان بەرپاکردووەو لەوەش زیاتر گەلەکانیشیان دەنگیان لە بەرژەوەندی جەنگ داوە.

له دیدی (کانت)دا (سیستمی کۆماری) ئەو سیستمەیە کە ڕێز بۆ موڵکایەتی تایبەت دائەنێت و یەکسانی یاسایی لە نێوان هاوڵاتیاندا دائەمەزرێنێت و خاوەنی حکومەتێك ئەبێت کە نوێنەرایەتی ڕاستەقینەی هاوڵاتیانی ئەکات و بەپێی پرانسیپی جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان کاردەکات. بەڵام لێرەدا مایکڵ دۆیل *Michael W. Doyle*) ئاماژە بۆ ئەوە ئەکات کە ئەتوانرێت پێشنیازێکی ڕوونترو سنووردارتر لە ڕاو بۆچوونەکانی (کانت) وەربگرین، بەوەی بڵێین (سیستمە دیموکراتخوازەکان جەنگ لەدژی یەکتر بەرپاناکەن).

ئاشتی دیموکراتیانە پشتئەستووره بەو مشتومڕە دێرینەی کە ڕای وایە ئەنگێزەی شەڕەنگێزی لای سەرکردە دەسەڵاتخوازەکان و سیاسەتەکانی پارتە تۆتالیتارە دەسەڵاتدارەکان ئەبێتە هۆی بەرپاکردنی جەنگ. بەڵام دەوڵەتە لیبراڵە ئازادیخوازەکان کە لە ئەنجامی یەکسانی مافی هاوڵاتیبوون لەبەردەم یاساو ئازادی ڕادەربڕین و ئازادییە مەدەنییەکان و موڵکایەتی تایبەت و هەڵبژاردنی نوێنەراندا دروستبوون ئەوا بێگومان دژ بە جەنگن. وە لەبەرئەوەی حکومەت لەلایەن گەلێکەوە هەڵدەبژێردرێت کە جەنگی ناوێت، بە شێوەیەکی لۆژیکی جەنگ ئەبێت بە شتێکی ناڕەواو ئەستەم. بنەمای ئەمەش ئەگەڕێتەوە بۆ بیروڕایەکی فراوانتر کە ئەڵێت دەسکەوتە بازرگانییەکان ئارام و سەقامگیر نابن لە سایەی ئاشتیدا نەبێت. [79]

لەلایەکی ترەوە کۆمەڵگا دیموکراسییەکان لە کێبڕکێیەکی بەردەوامدان لە پێناو دەوڵەمەندبوون و خۆشگوزەرانی و شکۆمەندی و تەندروستی و گەشەی کەلتووریدا، هەموو ئەمانە دوور لە پەنابردن بۆ جەنگ وەك ئامرازی یەکلاکەرەوەی ئەم کێبڕکێیانە. [80] لێرەوە (کیۆهین) ڕای وایە کە سیستمە کۆمارییەکان و دیموکراتییەکان لە نێوان یەکتردا بە ئاشتیانە مامەڵە ئەکەن، بەڵام مەرج نییە بە هەمان شێوازی ئاشتییانە مامەڵە لەگەڵ دەوڵەتە نادیموکراسییەکان یان ئەو کۆمەڵگایانەدا بکات کە لە شێوەی دەوڵەتی هاوچەرخدا خۆیان ڕێکنەخستووە و خاوەنی سیستمێکی سیاسی مۆدێرن نین. [81]

هەندێك لە پسپۆڕان هەوڵی ئەوەیان داوە کە ئەم پێشەکییە فیکرییە تیۆرییانە لە بواری واقیعی نێودەوڵەتی ئەم ڕۆژگارەدا جێبەجێبکەن، بۆ نموونە لە توێژینەوەیەکی (بابست *Babst*)دا گەشتۆتە ئەو دەرئەنجامەی کە هیچ جەنگێك لە نێوان دوو دەوڵەتی نەتەوەیی سەربەخۆی خاوەن حکومەتێکی هەڵبژێردراودا لە نێوان ساڵانی(1789-1941)دا ڕووی نەداوە. هەروەها لە توێژینەوەیەکی (ڕومێل *Rummel*) بە ناوی (تێگەیشتن لە ململانێ و جەنگ)دا ئەگاتە ئەو دەرئەنجامەی کە (سیستمە لیبرالیستەکان هەر یەکە و لای خۆیەوە دژ بە جەنگن). هەروەها (جەیمس لی ڕای *James lee Ray*) لە توێژینەوەیەکی ڕووپێودا بۆ (14) لێکۆڵینەوەی زانستی کە لە نێوان ساڵانی (1975-1996)دا نووسراون و لەسەر پەیوەندی نێوان دیموکراسی و ئاشتی و لە بوارەکانی (ئەبستمۆلۆژیا، فەلسەفە، فۆرم‌ورووکار،

مێژوویی، ئەنترۆپۆلۆژی، دەروونی، ئابوری و سیاسی)دا کاریان کردووە، ئەو وەڵامەی کە سەبارەت بە پرسیاری: ئایا دیمۆکراسی ئاشتی بەرهەم ئەهێنێت؟ دەستی کەوتووە، پۆزەتیڤ بووە، واتە بە بەڵێ بووە.[82]

هەرچەندە کە ئەو ڕەخنانەی کە ئاراستەی ووتەزای (سیستمە دیمۆکراسییەکان جەنگ دژ بەیەکتر ناکەن) جەخت لەسەر ئەوە ئەکەنەوە کە ئەو ماوە مێژووییەی زۆرجار بە نموونە ئەهێنرێتەوە بۆ سەلماندنی ئەو بۆچوونە بە زۆری ماوەی پاش جەنگی جیهانی دووەمە، ئەمەش ئەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە دەوڵەتە دیمۆکراسییەکان دژ بەیەکتر جەنگیان نەکردووە چونکە دوژمنێکی هاوبەشیان هەبووە و زۆربەی تواناکانیان دژ بە ئەو دوژمنە و گەمارۆدانی تەییار کردووە.[83]

لیبرالیستەکان وەڵام ئەدەنەوە بەوەی کە سەردەمی جەنگەکان لە نێوان دیمۆکراتخوازەکاندا بەسەرچوون و، بۆ سەلماندنی ئەمەش چوار بەڵگەی سەرەکییان هەیە:[84]

أ. فراوانبوونی قەبارەی ئابووری جیهانی بە شێوەیەك کە تێچوونی جەنگی کردووە بە شتێکی زۆر گران لەسەر ئابووری وڵاتان.

ب. تەشەنەکردنی سیستمە دیمۆکراتخوازەکان لە جیهاندا مانای ئەوەیە کە بڕیاردانی جەنگ و ئاشتی تەنها ئەرکی دەستەبژێرێکی سیاسی و سەربازی دیاریکراو نییە، بەڵکو ئەبێت زۆر بە هۆشیارییەوە مامەڵە لەگەڵ رای گشتیدا بکرێت لە هەر هەنگاوێکی گرنگی سیاسەتی دەرەوەدا بەتایبەت بابەتێکی وەك جەنگ.

ج. ئەو پەرەسەندنەی کە یاسای نێودەوڵەتی بەخۆیەوە ئەیبینێت، بەشدارییەکی چالاکە لە بواری چارەسەرکردنی کێشەکان بەشێوازێکی ئاشتییانە.

د. لە ڕاستیدا شارستانییەتی خۆرئاوایی کە زۆربەی وڵاتانی دیمۆکراتخواز پێکدێنن زۆریان چەشتووە بەهۆی جەنگەوە و لە هەردوو ئاستی سەرکردەکان و جەماوەریشدا هەست بە تاڵی و دەرئەنجامەکانی جەنگ ئەکەن.

لێرەوە ئەتوانین کە ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان بە یەکێك لە ڕێگەکانی بڵاوکردنەوەی دیمۆکراسی و بەها لیبراڵییەکان، فراوانکردنی ناوچەکانی ئاشتی دابنێین. چونکە ڕێکخراوە ناحکومییەکانی تایبەت بە بواری مافی مرۆڤ و چارەسەرکردنی ناکۆکییەکان ڕۆڵێکی کاریگەر ئەبینن لە پەرەپێدانی ڕێگەی بونیادنانی ئاشتی جیهانیدا.[85] لەو ڕوانگەیەوە و لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا گفتوگۆیەکی جیدی هەیە لە نێوان دوو ئاراستەی جیهانیدا سەبارەت بەوەی کامەیان گرنگترە: سەرکەوتن لە جەنگی تیرۆرو پێشێلکاری مافەکانی مرۆڤدا یان سەرکەوتن لە ئەرکی بونیادنانی ئاشتی جیهانیدا؟[86]

لەلایەکی تریشەوە دوو گریمانەی سەرەکی هەیە سەبارەت بە بەکارهێنانی هێز لەلایەن دەوڵەتە لیبرالیستەکانەوە:[87]

أ. لیبرالیستەکان پشتگیری لە جەنگ ئەکەن یان دژی ئەوەستن بە پشتبەستن بە بنەمای ڕادەی شەرعیبوون یان

ناشەرعیبوونی کارێکی دیاریکراو، بەپێی پێوەری (دادپەروەری جەنگ).

ب. لیبرالیستەکان ڕێگرێکی زیاتریان لەبەردەمدایە لە بەکارهێنانی هێزدا بە بەراوورد لەگەڵ ئەکتەرەکانی تردا لە بارودۆخی سیاسی گشتیدا. (لەگەڵ تێبینی کردنی ئەو حاڵەتانەی کە بنەما لیبرالییەکان خۆیان ڕێگە بە بەکارهێنانی هێز ئەدەن وەك سیستمی ئاسایشی بەکۆمەڵو پێشێلکاری مافی مرۆڤ).

هەرچەندە بنەمای ئاشتی دیمۆکراتییانە باڵادەستە لە نێوان دەوڵەتە دیمۆکراتخوازەکاندا، بەڵام لایەنگرانی دیمۆکراسی ئەڵێن چەند بەڵگەیەك هەیە سەبارەت بەوەی کە دەوڵەتە دیمۆکراسییەکان چانسێکی بەهێزتریان هەیە بۆ ئەوەی جەنگەکان ببەنەوە ئەگەر لەبەرامبەر دەوڵەتێکی نادیمۆکراسیدا جەنگان، ئەویش لەبەرئەوەی، ئەو دەوڵەتانە:

أ. دەوڵەمەندترین وڵاتانی جیهان پێکدێنن.

ب. خاوەنی هاوپەیمانێتی باشترو بەهێزترن.

ج. پابەندن بە ستراتیژگەلێکی بەهێزو کاریگەرەوە.

د. پشتئەستوورن بە پاڵپشتو پشتیوانی گەل.

ە. جەنگاوەری باشتریان هەیە لە سیستمە دەسەڵاتخوازو تۆتالیتارەکان. [88]

دووەم: تەواوکاری نێودەوڵەتی

International Integration

لەگەڵ فراوانبوونو پەرەسەندنی دیاردەی هەرێمایەتیدا لە ناوچە جیاوازەکانی جیهاندا پەنابردن بۆ تیۆرەکانی تەواوکاریی نێودەوڵەتیو هەرێمی زیاتر ئەبێت، بەتایبەت پاش ئەزموونی یەکێتی ئەورووپا لە نێوان ئەو دەوڵەتانەی کە لە ماوەی کەمتر لە سەدەیەکدا سێ جەنگی وێرانکەریان بەخۆوە دیبوو سەرەڕای ئەوەش ئەزموونی تەواوکاری ئابووری لەو نموونانە ئەژمێردرێت کە سەرکەوتنی بەدەستهێناوە. لەلایەکی تریشەوە زیادبوونی دیاردەی پشتبەستی هەمەلایەنە بە یەکتری لە نێوان دەوڵەتاندا پاڵنەرێکی ترە بۆ ئەوەی ئەم دەوڵەتانە هاریکاری ئابووری لە نێوان خۆیاندا ڕێکبخەن بەتایبەت لە ژێر سایەی باڵادەستبوونی بەجیهانیکردنی ئابووریدا. [89]

بە شێوەیەکی گشتی ئەو تیۆرییانەی لەم بوارەدا پێشکەش کراون بریتیین لە وەزیفەگەرایی (الوظيفية)و وەزیفەگەرایی نوێ لەگەڵ تەواوکاری ئابووری. لێرەدا تێزە سەرەکییەکانی هەردوو تیۆرەکە ڕوون ئەکەینەوە.

1. وەزیفەگەراییو وەزیفەگەرایی نوێ

Functionalism and Neo-Functionalism

تیۆری وەزیفەگەرایی لەسەر ئەو گریمانەیە کارئەکات کە ڕای وایە هۆکاری سەرەکی بەرپابوونی جەنگ بریتییە لە ناهاوسەنگی کۆمەڵایەتیو ئابووری، لەلایەکی تریشەوە گەشەکردنو خۆشگوزەرانی ئابووریو کۆمەڵایەتی مەرجی یەکەمی بەرقەراربوونی

ئاشتییە. لەم بارەیەوە (دەیڤید میترانی) ڕای وایە کە زیادبوونی ڕادەی ئاڵۆزی لە سیستمە حکومییەکاندا زیادبوونێکی گەورەی پیشەو وەزیفە تەکنیکیو ناسیاسییەکانی بەدوای خۆیدا هێناوە، ئەم وەزیفە نوێیانەش لەلایەك داواکاریی لەسەر تەکنۆکراتو ڕاهێنەرەکان زیادکردووە لەسەر ئاستی نیشتمانیو لەلایەکی تریشەوە کاریگەری هەبووە لەسەر کێشە تەکنیکییەکان لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی. لە بڕوای لایەنگرانی تیۆری وەزیفەگەرایی ئەگەر ئەم کێشە تازانە ڕووبەڕووی تەکنیککارو پیشەگەران بکرێتەوەو دووربخرێتەوە لە بواری سیاسیو کاری سیاسییەکان ئەوا بێگومان بارودۆخەکە لەبارئەبێت بۆ دروستبوونی پرۆسەی تەواوکاری نێودەوڵەتی.[90]

واتە تیۆری وەزیفەگەرایی پشتئەبەستێت بە هۆکارە ئابووریەکانو ڕای وایە کە چارەسەری یەکجارەکی بۆ کێشەی تەواوکاری بریتییە لە بنیادنانی تۆڕێکی فراوان لە ڕێکخراوە وەزیفەگەرا تەکنیکییەکان سەروونەتەوەییەکانو دووبارە فۆرمەلەکردنەوەی کۆمەڵگای نێودەوڵەتی لەسەر بنەمایەکی تەکنیکی وەزیفی نەك لەسەر بنەمای هەرێمیو جوگرافی.[91]

(میترانی) ڕای وایە کە سیستمی نێودەوڵەتی هاوچەرخ کە لە سەر بنەمای دەوڵەتی مۆدێرن پێکهاتووە ناتوانێت کە بەرەنگاری کێشە ئابووریە بنەڕەتییەکان ببێتەوە چونکە کۆمەڵگای نێودەوڵەتی بەشێوەیەکی ناڕێك دابەشبووە بەسەر چەند یەکەیەکی سیاسیدا، واتە لەسەر بنەمای ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو کێشانە دروست نەبووە. ئەمەش وائەکات کە (میترانی) پێشنیازی چەند دامەزراوەیەکی نێودەوڵەتی نوێ بکات کە لەسەر بنەمای ئەركو وەزیفە دروست ببن، لەسەرەتاوە بە هەوڵی چارەسەرکردنی کێشە تەکنیکییەکان دەست پێبکەنو دواتریش بەشێوەیەکی پلە بەندی لە گۆڕەپانی هاریکاری نێودەوڵەتیدا پەرەبسێنن بەگوێرەی پرانسیپی (فۆرمی هەر شتێك بەگوێرە ئەركو وەزیفەکەی ئەبێت).[92]

بەڕای (کارڵ دۆیچ) وەزیفەگەرایی واتە یەککگرتنی جوزئی، کە تێیدا حکومەتە بەشدارەکان بە ڕازەمەندی خۆیان کۆمەڵێك ئەرك ئەسپێرن بە ئاژانسێکی هاوبەش، بەڵام ئەم ئەرکانە زۆر گرنگ نینو ئەمەش ئەبێتە هۆی ئەوەی کە ئاژانسە تازەکە زۆر دەسەڵاتی نەبێتو نەتوانێت بڕیاری یەککگرتنی تەواو بدات لە نێوان بەشداراندا. واتە ئەم ئاژانسە نوێیە تەنها تایبەتمەند ئەبێت لە یەککگرتنی جوزئیدا. هەرچەندە لە هەندێك کاتدا ئەم یەککگرتنی جوزئییە ئەبێتە هۆی یەککگرتنی تەواوو یەکجارەکی.[93]

لێرەوە وەزیفەگەرایی نوێ سەریهەڵدا کە لەگەڵ بوارو ئەرکە تەکنیکیو وەزیفییەکاندا گرنگی بە بواری سیاسیو ڕۆڵی هێزە سیاسییەکانیش ئەدات لە پرۆسەی گواستنەوە لە تەواوکاری وەزیفی بۆ تەواوکاری سیاسی. وەزیفەگەرایی نوێ ڕای وایە سەرکەوتنی پرۆسەی تەواوکاری وەزیفی لە هەندێك بواردا ئەبێتە هۆی بەشداری کردنی هێزە سیاسییەکان لە پرۆسەی تەواوکاریدا لە ڕێگەی باوەڕکردنیان

بەو سوودانەی کە لێی ئەکەوێتەوە، ئەمەش پاڵنەرێکی تر ئەبێت بۆ پێشخستنی پرۆسەکە بۆ ئاستی پێشکەوتووتر. (94)

(ئێرنست هاس) ڕای وایە کە تەواوکاری ئەو پرۆسەیەیە کە تێیدا وابەستەیی و (الولاء) ئەگوێزرێتەوە بۆ سەنتەرێکی نێودەوڵەتی نوێ کە دامودەزگاکانی دەسەڵاتێکی سەروونەتەوەییان دەبێت و سنووری دەوڵەتە ئەندامەکان تێپەڕدەکات. هەروەها ڕای وایە کە ئەم دەسەڵاتە سەروونەتەوەییە شتێکی گرنگە بۆ ئەوەی هاریکاری ئابووری نێودەوڵەتی سەرکەوتن بەدەست بهێنێت. (ئێرنست هاس)یش وەك (دەیڤید میترانی) گرنگی ئەدات بە فاکتەری تەشەنەکردن و ڕای وایە کە سەرکەوتن لە یەکێك لە ڕەهەندەکانی هاریکاری ئابووریدا ئەبێتە هۆی بەهێزکردنی بەرژەوەندییەکانی دەستەبژێری سیاسی و دامەزراوە حکومییەکان و ڕێگەخۆش ئەکات بۆ بەدیهێنانی هاریکاری لە بوارەکانی تردا بەم جۆرەش پرۆسەی تەواوکاری فراوانتر ئەبێت. (95)

لەلایەکی ترەوە (هاس) چەند مەرجێك دائەنێت بۆ پرۆسەی وەزیفەگەرایی نوێ) بە شێوەیەك پرۆگرامەکانی هاریکاری نێودەوڵەتی خۆشگوزەرانی و تەواوکاری لێبکەوێتەوە لە هەمانکاتدا، ئەمانەی خوارەوە گرنگترین ئەو مەرجانەن: (96)

- ئەبێت لە ڕووی وەزیفە و ئەرکەوە دیاریکراو بێت، واتە پێویستە ئەرکەکانی سوودێکی ئابووری تێدابێت بۆ دەوڵەتە ئەندامەکان.
- پێویستە نوێنەرانی وڵاتانی ئەندام قورساییان هەبێت لە پرۆسەی دروستکردنی بڕیاری وڵاتەکانیاندا.
- پێویستە ئەو وڵات و گروپانەی ئەندامن لە ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکاندا لە ڕووی ژیارییەوە پێکەوەگونجاوبن.
- پێویستە ئاستێکی باشی لێکترگەشتن هەبێت لە نێوان دەستەبژێری فەرمی و ناڕەسمی هەردوو دیوی سنوورەکاندا، بۆ ئەوەی بەرژەوەندییەکانیان لە ئاستێکی بەرزتری سەروونەتەوەییدا ڕێکبخەن.

(هاس) پرۆسەی تەواوکاریی ئەبەستێتەوە بەو سیستمی نێودەوڵەتییەوە کە پێشنیازی ئەکات بۆ داهاتوو، لەو بارەیەوە ئەڵێت: (ئەگەر بەم شێوەیە لە بارودۆخی ئێستا تێبگەین کە بریتییە لە زنجیرەیەك لە کارلێککردن و تێکەڵاوبوونی نێوان ژمارەیەك لە ژینگە ناوخۆییە نیشتمانییەکان لە ڕێگەی بەشداریکردن لە ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکاندا، ئەوا پێویستە لەسەر تەواوکاریی ئەو پرۆسەیە دیاریبکات کە لە ڕێگەیەوە ئاستی ئەم کارلێککردنە زیاتر ئەکرێت بە مەبەستی کاڵکردنەوەی ئەو سنوورانەی کە لە نێوان ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان و ژینگە نیشتمانییەکاندا هەیە. (97)

جیاوازی سەرەکی نێوان وەزیفەگەرایی و وەزیفەگەرایی نوێ لەوەدا چڕ ئەبێتەوە کە یەکەمیان سەروەریی لاواز ئەکات لە ڕێگەی دابەشکردنیەوە بەسەر ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکاندا، بەڵام دووەمیان کار لەسەر لاوازکردنی سەروەریی بکات لە بەرژەوەندی

دامەزراندنی دەزگایەکی نوێی سەروونەتەوەیی. لەلایەکی ترەوە وەزیفەگەرایی لە ئاراستەی هەرێمگەرایی (الإقليمية) دووركەوتووەتەوە بەڵام وەزیفەگەرایی نوێ نزیكبووەتەوە لە ئاراستەیەكی هەرێمگەرایی فراوان كە نزیكە لە فیدرالیزمی نێودەوڵەتییەوە. واتە وەزیفەگەرایی نوێ پشت ئەبەستێت بە ستراتیژیەتی پلەبەندی كە هەوڵئەدات لە چەند قۆناغێكی یەك لەدوای یەكداو لە رێگەی دامەزراوە نێودەوڵەتییە سەروونەتەوەییەكانەوە سەركەوتن بەدەستبهێنێت، كە هەرچەندە دەسەڵاتی دامەزراوەكان كەمیش بێت بەڵام بڕیارەكانی كاریگەریی ڕاستەخۆیان دەبێت.[98]

2. تەواوكاریی ئابووری (التكامل الإقتصادي *Economic Integration*)

فەرهەنگی (لالاند) پێناسەی (تەواوكاری) ئەكات بەوەی (هاتنەكایەی پێكەوەبەسترانێكی ئاڵوگۆڕە لە نێوان بەشەكانی كۆمەڵگادا) بەم مانایە تەواوكاری پرۆسەیەكە لە پێناو یەكخستنی كۆمەڵگادا، لە ڕێگەی گۆڕینی بۆ شێوەی (شار)ێك كە پێكەوە گونجاوبێت لەسەر بنەمای پەیڕەوكردنی سیستەم و یاساكان. لێرەوە تەواوكاری مانای كۆتایهێنان بە ناكۆكی ناگەیەنێت بە تەنها بەڵكو مانای بەدیهێنانی هاریكاریش لە خۆی ئەگرێت لە هەمان كاتدا.[99]

بەڕای (تینبێرگن *Tinbergen*) تەواوكاری ئابووری بریتییە لە بونیادنانی فۆرمێكی ئابووری تۆكمەتر لەوەی كە هەیە، بە جۆرێك ببێتە هۆی لادانی ئەو كۆسپ و تەگەرانەی كە دروستكراون لەبەردەم جێبەجێكردنی پرۆسەی ئاڵوگۆڕی ئابووریدا، بەشێوەیەك كە دامەزراوەی تایبەت بە هەماهەنگی و یەكگرتن دروستبكرێت. واتە دوو ڕەگەزی گرنگمان پێویستە، یەكەمیان لایەنی نێگەتیڤە كە بریتیە لە پرۆسەی لادانی كۆسپە بازرگانییەكانی وەك گومرگ و سانسۆری كارگێری و چاودێری، دووەمیان لایەنی پۆزەتیڤە كە بریتییە لە پرۆسەی هەماهەنگی بە مەبەستی بەدەستهێنانی ئاستێكی باشی كاركردن و بەرهەمهێنان و گەشەپێدان لە نێوان وڵاتانی ئەندامدا.[100]

بە شێوەیەكی گشتی پرۆسەی تەواوكاری لە سەنتەرێكەوە دەست پێئەكات كە بریتییە لە دەوڵەتێكی بەهێز یان ژمارەیەك لە دەوڵەتی بەهێز لەڕووی سیاسییەوە، كە لەو ناوچەیەدا یەكێكیان ڕۆڵی سەركردەی پرۆسەكە یان یەكخەری هەوڵەكان دەبینێت لە پێناو سەرخستنی پرۆسەی تەواوكاریدا.[101]

لەلایەكی ترەوە (فیلیپ جاكوب) هۆكارەكانی سەركەوتنی تەواوكاری لە چەند خاڵێكدا كۆئەكاتەوە كە بریتیین لە:[102]

1. لێكنزیكبوونەوە: ئەو گەل و نەتەوانەی كە لە ڕووی جوگرافییەوە لێكتر نزیكن زیاتر ئامادەییان تێدایە بۆ بەدیهێنانی تەواوكاری لە نێوانیاندا.
2. پێكەوەگونجان: ئەو گەل و نەتەوانەی لێكچوونی زیاتر لە نێوانیاندایە باشتر ئەتوانن پرۆسەی تەواوكاری ئەنجام بدەن.

3. مامەڵەی ئاڵوگۆڕ: ڕادەی توندوتۆڵی تەواوکاری بە قەبارەو ئاستی مامەڵەی نێوان لایەنەکان ئەپێورێت.

4. مەعریفەی هاوبەش: ئەگەر نزیکبوونەوەی عەقڵی زیادبێت ئەوا تەواوکاری جێگیرتر ئەبێت.

5. بەرژەوەندی: ئەگەر لایەنەکانی بەرژەوەندی فراوانتر بێت ئەوا تەواوکاری بەهێزتر ئەبێت.

6. ڕادەی ڕۆحی کۆمەڵکاری: ئەگەر ویستی بەشداریکردن هەبێت ئەوا باشتر ئەبێت بۆ پرۆسەی تەواوکاری.

7. چوارچێوەی بونیادی: تا ڕادەی بەشداری لە دروستکردنی بڕیاردا زیاتر بێت ئەوا هێزی پێکەوەبەستران زیاتر ئەبێت.

8. سەروەری: تا دەوڵەت زیاتر پێداگری بکات لەسەر سەروەری ئەوا ئاراستەی تەواوکاری لاوازتر ئەبێت.

9. چالاکی حکومی: هەر حکومەتێك توانای وەڵامدانەوەی داواکارییەکانی خەڵکی زیاتر بێت ئەوا بەهێزترە لە تەواوکاریدا.

10. ئەزموونی تەواوکاری پێشوو: ئەگەر سەرکەوتن هەبێت لە ئەزموونی پێشوودا ئەوا ئەگەری دووبارە بوونەوەی هەیە.

ئەوەی جێگەی هاودەنگی نێوان پسپۆڕانە ئەوەیە کە پێویستە پرۆسەی تەواوکاری بە شێوەی ئارەزوومەندانەو هاودەنگی بێت. هەروەها پێویستە لەسەر کۆمەڵەی سیاسی بەشدار لە پرۆسەی تەواوکاریدا کە هەوڵی ئەوە بدات کە خۆشەویستی و پشتگیری زۆرینەی خەڵك بەدەست بهێنێت لە پێناو سەرخستنی تەواوکاریدا. لە مێژوودا بیری ناسیۆنالیزم ڕۆڵی ئەوەی بینیوە کە پرۆسەی تەواوکاری لە ناوخۆی دەوڵەتدا سەرکەوتوو ببێت، بەڵام بۆ بنیادنانی پشتگیریو وابەستەیی سەروونەتەوەیی کە سنوورەکانی دەوڵەتی نەتەوەیی تێبپەڕێنێت ئەوا پێویستە سەنتەرێکی نوێ بهێنرێتە کایەوە کە ببێتە مایەی بەدەستهێنانی پاڵپشتی کردنی خەڵكو وەلانانی ئاراستە ناسیۆنالیستە توندڕەوەکان.[103]

بەڵام لە ڕاستیدا لەگەڵ ئەو هەموو پەرەسەندنەو تەواوی ئەو لێکدانەوانەش کە پێشکەشکراون پێویستە دان بەوەدا بنێین کە هەمیشە واقیعی نێودەوڵەتی ئاڵۆزترە. بۆ نموونە (ستانلی هۆفمان ***Stanley Hoffman***) ڕای وایە کە هێشتا جیهان بریتییە لە جیهانی (دەوڵەت)ەکان، هەرچەندە چەندین کێشەش هەیە کە بە تەنها بە دەوڵەت چارەسەرناکرێت. هەروەها ئەوپێشتر لە ژێر کۆنترۆڵی دەوڵەتدا بوون ئێستا لە دەست ئاکتەری تردان کە لە بازاڕی سەرمایەداری جیهانیدا کارئەکەن. هەر بۆیە جیهان بە دوو ئاراستەی جیاوازدا ئەجولێت: یەکەمیان بە ئاراستەی یەکگرتنو تێکەڵاوبوونەوەو بەهێزکردنی میکانیزمەکانی بازاڕو تەشەنەکردنی تەکنەلۆژیای هاوچەرخ، دووەمیشیان بە ئاراستەی لەبەریەك هەڵوەشانەوە کارئەکات لە ژێر کاریگەری ململانێ نەژادیو ئایینیەکاندا یان لە ڕێگەی پەیوەستبوون بە کەلتووری نەتەوەییو لۆکاڵییەوە.[104]

به گوێرەی لیبرالیستەکان ئەزموونی یەکێتی ئەوروپا بەم هەنگاوانەدا تێپەڕبووە.

پێوەرەکان ئاستەکان	لادانی ڕەسمی گومرگ	دانانی گومرگی دەرەکی	ئازادی جوڵەی هۆکارەکانی بەرهەمهێنان	هەماهەنگی سیاسەتە ئابوورییەکان	یەکخستنی سیاسەتەکان و دامەزراوەکان
ناوچەی بازرگانی ئازاد	*				
یەکێتی گومرگی	*	*			
بازاڕی هاوبەش	*	*	*		
یەکێتی ئابووری	*	*	*	*	
تەواوکاری ئابووری	*	*	*	*	*

خشتەی(3) ناسراو بە خشتەی (بالیسیا) کە ئاستەکانی تەواوکاری و بواری ئابووری ڕووندەکاتەوە. [105]

تەوەری پێنجەم
ئەجێندای توێژینەوەکانی پارادایمی لیبراڵ

لە جیهانبینی لیبرڵدا دابەشبوونێکی ستوونی ڕوون نییە لە نێوان بابەتەکانی ناوەڕۆکی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا، ئەم بۆچوونەش ئەگەڕێتەوە بۆ سروشتی گۆڕانکاریی لە ڕۆڵی هێزو کاریگەریی جەنگ و ئامرازی سەربازی لە بەدیهێنانی ئامانجە سیاسییەکاندا، لە کاتی پرۆسەکانی ململانێ و کێبڕکێی نێوان ئەکتەرە نێودەوڵەتییە تازەکان و بابەتە نوێیەکاندا کە زیاتر سروشتێکی ئابووریيان هەیە.

لەو بارەیەوە (ستانلی هۆفمان) ڕای وایە کە پەیوەندی نێوان هێزی سەربازی و بەدیهێنانی ئامانجی پۆزەتیڤ لاوازبووە. ئەمەش بەهۆی چەند هۆکارێکەوە لەوانە: **یەکەم**: بەهێزترین ئامرازی هێزی سەربازی بریتییە لە چەکی ناوکی کە ئێستا بەکارهێنانی زۆر سنووردارە. **دووەم**: چەکە تەقلیدییەکانیش ئاستی تێچوونیان زۆر زیادیکردووە بەتایبەت ئەگەر بەرامبەر نەتەوەیەك بەکاربهێنرێت کە بە قۆناغی ڕابوونێکی نیشتمانیدا تێپەڕببێت. **سێیەم**: یەکێکی تر لە سنوورەکانی هێزی سەربازی بریتییە لە کۆت وبەندی ناوخۆیی ئەم سنووردانانەش هەمیشە لەگەڵ فراوانبوونی بەهاکانی دیموکراسی و مافی مرۆڤدا تەشەنەئەکات و شتێکی ئاسان نییە لە وڵاتێکی دیموکراتخوازدا بڕیاری جەنگ بدرێت. **چوارەم**: هەندێك بابەت هەیە لە ڕاستیدا بە هیچ جۆرێك بە هێزی سەربازی چارەسەر ناکرێت بۆ نموونە پەیوەندییە ئابوورییەکانی نێوان ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و یابان. [106]

لێرەوە ئەتوانین بڵێین کە ململانێ بەردەوام ئەبێت بەڵام بە هۆکارو ئامرازی نوێی ناسەربازی، واتە ڕادەی کاریگەریی هێزی سەربازی نزمتر ئەبێتەوە لە جاران لە بەرامبەر هەندێك بابەت و مەسەلەی نوێدا. لێرەوە هەیەکە لە (کیۆهێن و نای) ڕایان وایە کە پەیوەندییە تەقلیدییەکەی جاران لە نێوان هێزی سەربازی و هەڵوێستەکانی دانوستاندا نەماوە بەڵکو لەبری ئەوە کاریگەری هەندێك ڕەگەزو گۆڕاوی تر زیادی کردووە وەك تەکنەلۆژیا و ئابووری. [107]

لەبەرئەوەشە کە ئەبینین بابەتە ئابوورییەکان بەردەوام کاریگەرییان لە بڕیاردانی سیاسەتی دەرەوەدا زیاد ئەبێت و پێویستە لەسەر تەواوی دەوڵەتان، هەژاربن یان دەوڵەمەند، کە بەووردی ناوەڕۆکی بابەتە سیاسی و ئابوورییەکان هەڵسەنگێنێت پێش بڕیاردان لە هەر جۆرە سیاسەتێك. [108]

لەبەر ئەو هۆكارانەی پێشوو (كاڵ هۆلستی) ڕای وایە كە پارادایمی لیبراڵ خاوەنی چەندین خاڵی پۆزەتیڤە، لەوانە: لیبرالیستەكان ڕایان وایە كە ڕەفتارو كارلێككردنی نێودەوڵەتی لە ئەنجامی چەندین هۆكارەوە دروست ئەبێت نەك تەنها بەهۆی باری ئاسایشەوە وەك ئەوەی كە ڕیالیستەكان باوەڕیان وایە، لەلایەكی ترەوە گرنگی ئەدات بە چەندین كارلێك و پرۆسەی نێودەوڵەتی كە بەهۆی دەوڵەتی نەتەوەییەوە دروست نەبوون بەڵكو لە دەرئەنجامی كاریگەری ئاكتەرە نوێیەكانەوە هاتوونەتەكایەوە. لێرەوە پارادایمی لیبراڵ بە تەنها توانای خۆی پیشان نادات بۆ خوێندنەوەو تێگەیشتنی بابەتە نوێیەكان بەڵكو زیاد لەوەش ئەتوانێت لیستێكی فراوانتر لە داواكاری و خواست و دەرئەنجامی نوێ پێشكەش بكات لە ئاستی نێودەوڵەتیدا كە لە توانای پارادایمی ڕیالیستدا نییە ئەو كارە بكات چونكە هەموو توانایەكی تەرخانكردووە بۆ دەوڵەتی نەتەوەیی. بە دەربڕینێكی تر ئەتوانین بڵێین كە لیبرالیستەكان زیاتر هەستیارن بەرامبەر ئەجێنداكانی بواری سیاسەتی بازرگانی، ئاڵوگۆڕی ماڵی، كۆچكردن، تەندروستی، ژینگەپارێزی، كێشەكانی دانیشتوان و نیشتەجێكردن كە لە ڕاستیدا ئەم بابەتانە تەواو جیاوازن لە بابەتە تەقلیدیەكانی ئاسایشی نیشتمانی دەوڵەت.(109)

بۆ زیاتر ڕوونكردنەوەی ئەم بابەتەش لە یەكێك لە توێژینەوە بەپێزەكاندا (*Jean-Francois Rischard*) نزیكەی بیست بابەتی جیهانی دەستنیشان ئەكات كە پێویستیان بە چارەسەر هەیە لە ماوەی بیست ساڵی داهاتوودا لە ئاستێكی فراواندا، بەڵام لە شێوەی سێ گروپدا دایانئەڕێژێتەوە، بەم شێوەیە:

گروپی گەردوونی: بابەتە گەردوونییەكان	گروپی مرۆیی: ئەو بابەتانەی پێویستیان بە بەڵێنی جیهانی هەیە	گروپی یاساو بنەما جیهانییەكان: ئەو بابەتانەی پێویستیان بە میتۆدێكی گەردوونی هەیە
• بەرزبوونەوەی پلەی گەرمای زەوی • زیانەكانی سیستمی ژینگەیی و فرەچەشنی بایۆلۆژی • بەبنهێنانی ڕاوی دەریایی • ڕووتاندنەوەی دارستانەكان • كەمبوونەوەی ئاوی خواردنەوە • پاراستنی دەریاكان لە ژەهراوی بوون	• بەرەوپێشچوون لە بواری ڕووبەڕووبوونەوەی هەژاری • پاراستنی ئاشتی، چارەسەری كێشەكان، دژایەتی تیرۆر • خوێندن بۆ هەمووان • نەخۆشییە گوازراوەكان • تەكنەلۆژیای دیجیتاڵ • كەمكردنەوەی كارەساتە سروشتییەكان	• داهێنانكاری لە بواری باجەكاندا • یاساكانی زیندە – تەكنەلۆژی • توندكردنەوەی سیستمی ئابووری نێودەوڵەتی • دەرمانە نایاساییەكان • یاساكانی بازرگانی و وەبەرهێنان • مافی خاوەندارێتی فیكری • بنەماكانی بازرگانی ئەلكترۆنی • بنەماكانی كۆچ و كاری نێودەوڵەتی

خشتەی (4) گرنگترین بابەتەكانی ئەجێندای سەدەی بیست ویەكەم ڕووندەكاتەوە.(110)

ئەوەی سەرنج ڕاكێشە لەو خشتەیەدا ئەوەیە كە بابەتەكان هەمان بابەتەكانی پارادایمی ڕیالیست نییە بەڵكو گۆڕانكارییەكی گەورە هەست پێئەكرێت بە ئاراستەی گرنگیدان بە بابەتە مرۆییەكان كە زیاتر خەون و خەمی تەواوی مرۆڤایەتیین هەر لە مەترسییەكانەوە تا دەگاتە ئاواتەكان، ئەمەش یەكێكە لەو خاڵانەی وادەكات كە پارادایمی لیبراڵ گشتگیرتر بێتە پێشچاو.

پەراوێزەكان:

[1]-*Thomath D. Lairson, David Skidmore: __International Political Economy: The Struggle for Power and Welth__, (florida: Harcourt Brace & Company, 1997), P. 9.*

2-د. نادية محمود مصطفى: حول تجدد الاهتمام بالاقتصاد السياسي الدولي، مجلة العلوم الاجتماعية،

جامعة الكويت، مجلد 14، ع/ 3، خريف 1986، ص 18.

3-Stefano Guzzini: <u>Realism in International Relations and International Political Economy</u>, (New York: Routledge,1998), P. 108.

4-Ole Waver: <u>The Rise and Fall of the Inter-paradigm Debate</u>, in: Steve Smith, K. Booth and M. Zalewski (Ed.): <u>International Theory: Positivism and Beyond</u> (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), P. 154.

5-د. نادية محمود مصطفى: نظرية العلاقات الدولية بين المنظور الواقعي والدعوة إلى منظور جديد، مجلة "السياسة الدولية"، العدد 82 ، أكتوبر 1985، ص 56.

6-مروة محمود فكري: **<u>أثر التحولات العالمية على الدولة القومية خلال التسعينات: دراسة نظرية</u>**، رسالة ماجستير مقدمة إلى كلية الاقتصاد والعلوم السياسية بجامعة القاهرة، بإشراف: د. نادية محمود مصطفى، 2004، ص 95.

7-جوزيف س. ناي: **<u>المنازعات الدولية: مقدمة للنظرية والتاريخ</u>**، ت: د. أحمد أمين ومجدي كامل (القاهرة: الجمعية المصرية لنشر المعرفة والثقافة العالمية، 1997)، ص 245.

8-د. محمد وقيع الله: **<u>مداخل دراسة العلاقات السياسية الدولية</u>**، مجلة "**<u>إسلامية المعرفة</u>**"، فصلية يصدرها "المعهد العالمي للفكر الإسلامي"، مكتب ماليزيا، السنة الرابعة، ع/ 14، خريف 1998، ص 76.

9-Tim Dunne: <u>Liberalism</u>, in: John Baylis, Steve Smith (Ed.): <u>The Globalization of World Politics</u>, (Oxford: Oxford University Press, 2001), P. 165.

10-David Baldwin (Ed.): <u>Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate</u>, (N. Y.: Columbia University Press, 1993), P. 4.

11-Michael W. Doyle: <u>Liberalism and World Politics revisited</u>, in: Charles W. Kegley (Ed.): <u>Controversies in International Relations Theory: Realism and The Neoliberal Challenge</u>, (New York: Martin's Press, 1995), P. 83.

12-تماضر الطيب أحمد: **<u>الاعتماد المتبادل في العلاقات الدولية: دراسة حالة العلاقات السودانية القطرية(1980-2000)</u>**، رسالة ماجستير مقدمة إلى جامعة الخرطوم ، كلية الدراسات الاقتصادية والاجتماعية، 2002، ص 34.

13-Andrew Moravcsik: <u>Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics</u>, <u>International Organization</u>, Vol. 51, No. 4 Autumn 1997, P. 513-14.

14-Thomas Lairson, David Skidmore: <u>International Political Economy: The Struggle for Power and Wealth</u> (Florida: Rinehart & Winston Inc, 1997), P. 9.

15-برتراند رسل: **<u>حكمة الغرب</u>**، ت: فؤاد زكريا (الكويت: سلسلة عالم المعرفة، 1983)، ص 149.

16-د. كريم أبو حلاوة: **<u>إشكالية مفهوم المجتمع المدني: النشأة . التطور . التجليات</u>** (دمشق: دار الأهالي للنشر، 1998)، ص 24-25.

17-Tim Dunne: <u>Liberalism</u>, Op. Cit., P. 163.

18-د. عبد الله العروي: **<u>مفهوم الحرية</u>**، ط/3 (بيروت: دار التنوير، 1984)، 39-42.

19-جان نويل فرييه: **<u>العدل والملائمة: التجاهل الاقتصادي لأخلاقيات الليبرالية</u>**، في: د. نازلي معوض

أحمد: **الليبرالية الجديدة: أعمال الندوة المصرية- الفرنسية السادسة**، (القاهرة: مركز البحوث والدراسات السياسية، 2000)، ص 119-120.

20-د. مالك عبيد أبو شهيوة وآخرون: **الأيديولوجيا والسياسة: دراسات في الأيديولوجيات السياسية المعاصرة**، (ليبيا: الدار الجماهيرية، 1993)، ص 269.

21-هبة رؤوف عزت: **الليبرالية: أيدلوجية مراوغة أفسدها راس المال**، شبكة إسلام أون لاين 2004/8/8.

22-د. مالك عبيد أبو شهيوة وآخرون: **الأيديولوجيا والسياسة**، مرجع سابق، ص 270-272.

23-هبة رؤوف عزت: **الليبرالية: أيدلوجية مراوغة**، مرجع سابق، (بتصرف).

24-فضيل أبو النصر: **الإنسان العالمي: العولمة والعالمية والنظام العالمي العادل**، (بيروت: دار بيسان للنشر، 2001)، ص 119.

25-محمد وقيع الله: **مداخل دراسة العلاقات السياسية الدولية**، مرجع سابق، ص 85.

26-د. آلان روسيون: **التحرير الليبرالي ظاهرة اجتماعية كلية وحمال أوجه**، في: د. نازلي معوض أحمد (محررة): **الليبرالية الجديدة**، مرجع سابق، ص 17-18.

27-مروة محمود فكري: **أثر التحولات العالمية على الدولة القومية**، مرجع سابق، ص 93.

28-Charles W. Kegley Jr.: The Neoliberal Challenge to Realist Theories of World Politics: An Introduction, in: Charles W. Kegley Jr. (Ed.): Controversies in International Relations Theory: Realism and The Neoliberal Challenge, (N. Y.: Martin's Press, 1995), P. 4.

29-غراهام إيفانز، جيفري نوينهام: **قاموس بنغوين** {*http://elibrary.grc.to/ar/penguin.php*}.

30-Andrew Moravcsik: Taking Preferences Seriously, Op. Cit., P. 534-35.

31-Mark W. Zacher, Richard A. Matthew: Liberal International Theory: common Threads, Divergent Standards, in: Charles W. Kegley Jr. (Ed.): Controversies in International Relations, Op. Cit., P. 117.

32-غراهام إيفانز، جيفري نوينهام: **قاموس بنغوين** {*http://elibrary.grc.to/ar/penguin.php*}.

33-جوزيف س. ناي: **حتمية القيادة: الطبيعة المتغيرة للقوة الأمريكية**، ت: عبد القادر عثمان (عمان: مركز الكتب الأردني، 1991)، ص27.

34-Joseph S. Nye, Jr.: Limits of American Power, Political Science Quarterly, Vol. 117, No. 4, Winter 2002-03, P. 522.

35-جوزيف س. ناي: **حتمية القيادة**، مرجع سابق، ص 32.

36-جوزيف س. ناي: **مفارقات القوة الأمريكية: لماذا لا تستطيع القوة العظمى الوحيدة في العالم أن تمضي وحدها**، ت: د. محمد توفيق البجيرمي، (الرياض: مكتبة العبيكان، 2003)، ص 38- 39.

37-جوزيف س. ناي: **المنازعات الدولية**، مرجع سابق، ص 69.

38-جوزيف س. ناي: **حتمية القيادة**، مرجع سابق، ص 158.

39-جوزيف س. ناي: **مفارقات القوة الأمريكية**، مرجع سابق، ص 248- 250.

40-د. عبد القادر محمد فهمي: **النظام السياسي الدولي: دراسة في الأصول النظرية والخصائص المعاصرة** (عمان: دار وائل، 1997)، ص 122.

41-جوزيف س. ناي: **المنازعات الدولية**، مرجع سابق، ص 134.

42-د. سعيد النجار: **الاعتماد المتبادل وعالمية الاقتصاد بالإشارة إلى الواقع العربي**، في: طاهر سعدي

كنعان وإبراهيم سعد الدين (محرران): **الاعتماد المتبادل والتكامل الاقتصادي والواقع العربي: مقاربة نظرية**، (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، 1990)، ص 16.

43-غراهام إيفانز، جيفري نوينهام: **قاموس بنغوين** {http://elibrary.grc.to/ar/penquin.php} .

44-Joshua S. Guldstein: International Relations, (New York: Longman, 1999), P. 102.

45-د. محمد وقيع الله: **مداخل دراسة العلاقات السياسية الدولية**، مرجع سابق، ص 95.

46-غراهام إيفانز، جيفري نوينهام: **قاموس بنغوين** {http://elibrary.grc.to/ar/penquin.php}.

47-د. عبد القادر محمد فهمي: **النظام السياسي الدولي**، مرجع سابق، ص 41.

48-د. الحسان بوقنطار: **العلاقات الدولية**، (الدار البيضاء: دار توبقال، 1990)، ص 88.

49-غراهام إيفانز، جيفري نوينهام: **قاموس بنغوين** {http://elibrary.grc.to/ar/penquin.php}.

50-د. مازن إسماعيل الرمضاني: **السياسية الخارجية: دراسة نظرية**، (بغداد: جامعة بغداد، 1989)، ص274.

51-Tim Dunne: Liberalism, Op. Cit., P. 156-158.

52-مروة محمود فكري: **أثر التحولات العالمية على الدولة القومية**، مرجع سابق، ص 110.

53-Thomath Lairson, David Skidmore: International Economy, Op. Cit., P. 304.

54-ألفن توفلر: **حضارة الموجه الثالثة**، ت: عصام الشيخ قاسم، (بنغازي: الدار الجماهيرية، 1990)، ص352.

55-جوزيف س. ناي: **المنازعات الدولية**، مرجع سابق، ص 22.

56-جوزيف س. ناي: **مفارقات القوة الأمريكية**، مرجع سابق، ص 82.

57-د. عبد القادر محمد فهمي: **النظام السياسي الدولي**، مرجع سابق، ص 49.

58-د. محمد السيد سعيد: **الشركات عابرة القومية ومستقبل الظاهرة القومية** (الكويت: سلسلة عالم المعرفة، أكتوبر/1986)، ص 71-72.

59-سمير كرم: **الشركات المتعددة الجنسية**، (بيروت: معهد الإنماء العربي، د.ت)، ص60.

60-Paul A. Papayoanou: Interdependence, Institutions and The Balance of Power: Britain, Germany, International Security, Vol. 20, No. 4, Spring 1996.

61-جوزيف س. ناي: **حتمية القيادة**، مرجع سابق، ص 157.

62-جوزيف س. ناي: **المنازعات الدولية**، مرجع سابق، ص 233.

63-Bruce Russet, Harvey Starr: World Politics: The Menu for Choice (New York: W. H. Freeman and Company, 1989), P. 485.

64-د. نادية محمود مصطفى: **نظرية العلاقات الدولية**، مرجع سابق، ص 68.

65-Paul R. Viotti, Mark V. Kauppl: International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism (New York: Macmillan Publishing Company, 1987), P. 209.

66-Robert Keohane, Joseph S. Nye: Power and Interdependence: World Politics in Transition, 2d ed., (Boston: Little Brown, 1989), PP. 2-4.

67-د. محمد السيد سعيد: **الشركات عابرة القومية**، مرجع سابق، ص 95-96.

68-د. محمد السيد سليم: **تحليل السياسة**

الخارجية (القاهرة: مركز البحوث والدراسات السياسية، 1989)، ص 278-80.

69-د. سعيد النجار: **الاعتماد المتبادل وعالمية الاقتصاد**، مرجع سابق، ص16-17.

70-د. محمد وقيع الله: **مداخل دراسة العلاقات السياسية الدولية**، مرجع سابق، ص 84.

71-شريف عبد الرحمن عبد الحميد: **نظرية النظم ودراسة التغير الدولي**، رسالة ماجستير غير منشورة، بإشـــراف د. ناديـــة محمـــود مـــصطفى، مقدمـــة إلى كليـة الاقتـصاد والعلـوم الـسياسية بجامعـة القـاهرة، 2003، ص 89.

72-جوزيف س. ناي: **المنازعات الدولية**، مرجع سابق، ص 233.

73-Dale C. Copeland: Economic Interdependence and War: A Theory of Trade Expectation, International Security, Vol. 20, No. 4, Spring 1996.

74-د. عبد القادر محمد فهمي: **النظام السياسي الدولي**، مرجع سابق، ص 124.

75-جوزيف س. ناي: **حتمية القيادة**، مرجع سابق، ص 170.

76-Robert Keohane, Joseph S. Nye: Power and Interdependence, Op. Cit., PP. 20-25.

77-Robert Keohane, Joseph S. Nye: Power and Interdependence, Op. Cit., P. 37.

78-جوزيف س. ناي: **المنازعات الدولية**، مرجع سابق، ص 67.

79-Michael W. Doyle: Liberalism and World Politics, Op. Cit., P. 83.

80-Michael W. Doyle: Ways of War and Peace, Op. Cit., P. 210.

81-Robert O. Keohane: International Institutions and State Power, (Colorado: West view Press, 1989), P. 11.

82-James lee Ray: Does Democracy Cause Peace? Annual Review Political Science, 1998, at:

{http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/ray.htm}.

83-Stephen M. Walt: International Relations: One World, Many Theories, Foreign Policy (Spring, 1998).

84-Paul Viotti, Mark Kauppi: International Relations Theory, Op. Cit., P. 195-96.

85-Oliver P. Richmond: NGOs and an Emerging of Peacemaking: Post-Westphalian Approache, Annual Convention of International Study Association, Los Anglos, March 14-18, 2000, at: Columbia International Affairs Online (ciao).

86-Ekaterina Stepanova: War and Peace Building, The Washington Quarterly, Vol. 27, No.4, Autunm 2004. P. 127.

87-John Macmillan: Liberalism and the Democratic Peace, Review of International Studies, (2004), No. 30, PP.179-200.

88-Mechae C. Desth: Democracy and Victory: Why Regime Type Hardly Matters, International Security, Vol. 27, No. 2, Fall 2002, P. 25.

89-د. ريمون حداد : **العلاقات الدولية** ، **العلاقات الدولية** (بيروت: دار الحقيقة، 2000)، ص 205.

90-جـــيمس دورتـــي، روبـــرت بالـــستغراف: **النظريـــات المتـــضاربة في العلاقـــات الدوليـــة**، ت:

د. وليد عبد الحي (بيروت: المؤسسة الجامعية للنشر، 1985)، ص 270.

91-محمد فايز فرحات: **الإقليمية الجديدة وتطبيقاتها: دراسة حالتي الأوبك وتجمع المحيط الهندي**، رسالة ماجستير مقدمة لكلية الاقتصاد والعلوم السياسية جامعة القاهرة، 2001، بإشراف: د. محمد السيد سليم، ص 17.

92-د. ريمون حداد: **العلاقات الدولية**، مرجع سابق، ص 206.

93-كارل دويتش: **تحليل العلاقات الدولية**، ت: شعبان محمد محمود (القاهرة: الهيئة العامة للكتاب، 1983)، ص 269.

94-محمد فايز فرحات: **الإقليمية الجديدة وتطبيقاتها**، مرجع سابق، ص 22.

95-د. ريمون حداد: **العلاقات الدولية**، مرجع سابق، ص 207.

96-محمد محمود إمام: **التكامل الاقتصادي: الأساس النظري والتجارب الإقليمية مع الإشارة إلى الواقع العربي**، في: طاهر حمدي كنعان وإبراهيم سعد الدين (محرران): **الاعتماد المتبادل**.. ، مرجع سابق، ص 228.

97-جيمس دورتي، روبرت بالستغراف: **النظريات المتضاربة**، مرجع سابق، ص 271.

98-د. ريمون حداد: **العلاقات الدولية**، مرجع سابق، ص 207.

99-موريس دوفرجيه: **مدخل إلى علم السياسة**، ت: د. سامي الدروبي (دمشق: دار دمشق، د.ت)، 221.

100-د. سمير التنير: **التكامل الاقتصادي وقضية الوحدة العربية** (بيروت: معهد الإنماء العربي، 1978) ص18.

101-كارل دويتش: **تحليل العلاقات الدولية**، مرجع سابق، ص 267.

102-جيمس دورتي، روبرت بالستغراف: **النظريات المتضاربة**، مرجع سابق، ص 300.

103-غراهام إيفانز، جيفري نوينهام: **قاموس بنغوين** {http://elibrary.grc.to/ar/penquin.php}.

104-د. مروة محمود فكري: **أثر التحولات العالمية على الدولة القومية**، مرجع سابق، ص 118.

105-د. ريمون حداد: **العلاقات الدولية**، مرجع سابق، ص 208.

106-جوزيف ناي: **المنازعات الدولية**، مرجع سابق، ص 23.

107-Robert Keohane, Joseph S. Nye: Power and Interdependence, Op. Cit., P. 24.

108-روبرت كانتوري: **السياسة الدولية المعاصرة**، ت: أحمد ظاهر (عمان: مركز الكتب الأردني،1989)، ص 153.

109-Ole R. Holsti: Theories of International Relations and Foreign Policy: Realism and its Challengers, in: Charles W. Kegley Jr. (Ed.): Controversies in International Relations, Op. Cit., P. 44.

110-Jean-Francois Rischard: Global Issues Networks: Desperate Times Deserve Innovative Measures, The Washington Quarterly, Vol. 26, No.1, Winter 2002, P.17.